

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΩΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΦΡΟΝΙΜΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ.

THE WAY THE “WISE MAN” FUNCTIONS
ACCORDING TO ARISTOTLE AND HIS BASIC
STRAITS.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΑΖΗ

ΑΕΜ: 2775

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ
ΣΠΟΥΔΩΝ

Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΡΙΑ: ΔΟΜΝΑ ΜΙΧΑΗΛ

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2017

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	σ.3
Αγγλική Περίληψη.....	σ.4
Εισαγωγή.....	σ.5
1.1 Η ζωή του Αριστοτέλη.....	σ.5
1.2 Το έργο του Αριστοτέλη.....	σ.7
Θεωρητικό μέρος.....	σ.11
Η φρόνηση ως έννοια και η φιλοσοφία ως τελικός σκοπός στην ανθρωπολογική αντίληψη του Προτρεπτικού.....	σ.28
Βιβλιογραφία.....	σ. 40

Ελληνική Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την έννοια του φρόνιμου ανθρώπου στον Αριστοτέλη και τα βασικά χαρακτηριστικά του. Ο Αριστοτέλης, όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή, ήταν ιωνικής καταγωγής και γεννήθηκε το 384 π. Χ στη μικρή πόλη Στάγिरα. Κατά τον Αριστοτέλη, προκειμένου να γίνει κάποιος αγαθός, πρέπει να ανατραφεί καλά και να αποκτήσει με την άσκηση καλές συνήθειες. Η ανατροφή αυτή δεν είναι μόνο έργο της οικογένειας ή των δασκάλων αλλά κυρίως της «πόλης». Αυτόν τον ρόλο της πόλης υπογραμμίζει όταν λέει ότι «οι νομοθέτες καθιστούν ενάρετους τους πολίτες με τον «εθισμό».

Επιπλέον, ο Αριστοτέλης χωρίζει τα άτομα από άποψη ηθικής υπόστασης σε τέσσερις βαθμίδες : α) ακόλαστος, β) ακρατής, γ) εγκρατής, δ) φρόνιμος. Συγκεκριμένα, ο φρόνιμος, δεν επιθυμεί τα πράγματα τα οποία εναντιώνονται στο «λογιστικόν». Αυτός, χάρη στις ικανότητές του είναι σε θέση να εκτιμά, από ηθική άποψη, τις πράξεις που απαιτούνται σε κάθε περίπτωση. Φρόνηση και ηθική αρετή συνυπάρχουν στον φρόνιμο άνθρωπο. Στη συνέχεια, η φρόνηση είναι η μεσότητα μεταξύ δυο ακραίων καταστάσεων και θεωρείται ως μια από τις βασικότερες διανοητικές αρετές, αλλά και βασικό στάδιο φιλοσοφικής ανάπτυξης στα Ηθικά του Σταγειρίτη φιλοσόφου. Όσον αφορά τον φρόνιμο άνθρωπο, είναι αυτός ο οποίος θα ακολουθήσει την διαδικασία της «βούλευσης», εξετάζοντας με το νου του όλες τις παραμέτρους και τους σχετικούς παράγοντες προκειμένου να φτάσει στο συμπέρασμα σχετικά με το τι θα πράξει.

Επιπροσθέτως, για τον φρόνιμο άνθρωπο η αρετή είναι η μεσότητα, που στην προκειμένη περίπτωση παρουσιάζεται με πολυτελείς μορφές, δηλαδή η μεσότητα υφίσταται αναφορικά με την ποσότητα του οίνου, για παράδειγμα, που πρέπει να πει ο φρόνιμος. Ο οποίος, δια της βούλησής του, φθάνει στο τέλος, στο σκοπό, που είναι η απόλαυση του οίνου, η ψυχική και σωματική τόνωση. Τέλος, είναι σημαντικό να σημειωθεί, ότι η φρόνηση είναι το κέντρο της ηθικότητας εκ του γεγονότος ότι σχετίζεται με τις αρχές των πρακτών.

Λέξεις κλειδιά: Φρόνηση, Αριστοτέλης, σοφός, αρετή, λογική

Αγγλική Περίληψη

The project below discusses the meaning of the wise person and its basic traits, according to Aristotle. Aristotle, as in the introduction is referred, was an Ionian and he was born in 384b.C in the small town of Stagira. As he said, for someone to be wise, has to be wisely up brought and obtaining good habits through practice (ergon). This upbringing is an assignment, not only for the parents and teachers but mainly for the city-state (“polis”). This polis’ role is bolded when he says that “lawmaker set decent citizens through “addiction”. Furthermore, Aristotle divides people, from moral perspective, into four grades a) dissolute b) intemperate c) abstinent d) virtuous. Specifically, the virtuous person does not desire that things that go against reason. This person, because of his skills, is able to assess, from moral perspective, the suitable activities in each occasion. Prudence and ethical virtue coexist to the virtuous man. Afterwards, prudence is the mean among two extremes and is considered to be as one of the basic intellectual virtuous. It is also, a basic step in the philosophical progress of the Stagirian philosopher. The virtuous man is the one who follows the procedure of deliberation, examining with reason all the parameters and the relative factors, so as to come to a conclusion of the way he will act. Moreover, for the good man, virtue is the mean, which in the specific occasion appears in luxurious forms, that is, mean exists in regard of the quantity of wine that a virtuous man can drink. He, himself, through deliberation, comes to the end, to the aim which is the wine enjoyment, mental and corporal rejuvenation. It is important to remark that “phronesis” and “phronimos” (that is prudence and prudent) is the centre of virtue after the established fact and goes in accordance with the principles of the one who acts. It is ,also, the climax of the moral life and we can identify it with the conscious ethics, decision and act.

Key words: prudence, Aristotle, wise, virtue, reason

Εισαγωγή

Η ζωή του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης ήταν ιωνικής καταγωγής και γεννήθηκε το 384 π.Χ. στη μικρή πόλη Στάγिरα, τον σημερινό Σταυρό, στη βορειοανατολική ακτή της Χαλκιδικής. Ο πατέρας του Νικόμαχος ανήκε στο γένος ή τη συντεχνία των Ασκληπιάδων, και εικάζεται ότι η οικογένειά του είχε μετοικήσει από τη Μεσσηνία κατά τον 8^ο ή 7^ο αιώνα. Η οικογένειά της μητέρας του Φαιστιάδος καταγόταν από τη Χαλκίδα, όπου κατέφυγε ο Αριστοτέλης στα τέλη της ζωής του για να διαφύγει από τους εχθρούς του. Ο πατέρας του ήταν γιατρός και φίλος του Αμύντα Β' του Μακεδόνα, και πιθανότατα ο Αριστοτέλης πέρασε μέρος της παιδικής του ηλικίας στην Πέλλα, την έδρα των βασιλέων της Μακεδονίας. Εύλογα μπορεί κανείς να συσχετίσει το ενδιαφέρον του Αριστοτέλη για τις φυσικές επιστήμες, και κυρίως για τη βιολογία, με την καταγωγή του από οικογένεια γιατρών. Σε ηλικία δεκαοχτώ ετών ο Αριστοτέλης πήγε στη σχολή του Πλάτωνα στην Αθήνα, όπου παρέμεινε επί δεκαεπτά χρόνια, ως το θάνατο του δασκάλου του. Ανεξάρτητα το κίνητρο που τον ώθησε να φοιτήσει στην Ακαδημία, είναι προφανές ότι η πλατωνική φιλοσοφία είχε καθοριστική επίδραση στη ζωή του. Βέβαια, ένα τόσο ισχυρό πνεύμα σαν τον Αριστοτέλη δεν μπορούσε ποτέ να δεχτεί ανεπιφύλακτα όλες τις θεωρίες του Πλάτωνα (ROSS, 1877).

Έτσι, ανάμεσά τους υπήρχαν σοβαρές διαφορές για σημαντικά θέματα. Όπως άλλοι μεγάλοι άντρες της αρχαιότητας, ο Αριστοτέλης δεν έμεινε χωρίς συκοφάντες. Σε μεταγενέστερους χρόνους κατηγορήθηκε για απρεπή συμπεριφορά απέναντι στον Πλάτωνα. Ένα διάστημα είχε κερδίσει την εύνοια του δασκάλου του, ο οποίος τον ονόμαζε κατεξοχήν «αναγνώστη» και «νου της σχολής». Αργότερα όταν οι απόψεις τους διαφοροποιήθηκαν, οι σχέσεις τους έγιναν ίσως λιγότερο εγκάρδιες. Αλλά όσο ζούσε ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης παρέμεινε πιστό μέλος της Ακαδημίας. Ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι σε αυτά τα είκοσι χρόνια ο Αριστοτέλης ήταν απλώς μαθητής. Φαίνεται μάλιστα ότι παρέδιδε και ο ίδιος μαθήματα, αλλά ίσως μόνο ρητορικής, και σε αντιπαράθεση με τον Ισοκράτη. Δεν έχουμε πληροφορίες ότι υπήρξε μαθητής του Ισοκράτη. Ο Αριστοτέλης συμεριζόταν όμως την περιφρόνηση

του Πλάτωνα για τη ρηχή σκέψη του Ισοκράτη και την τάση του να ενδιαφέρεται περισσότερο για τη ρητορική επιτυχία παρά για την αναζήτηση της αλήθειας. Όταν ήταν νέος, η άποψη αυτή τον ώθησε να επικρίνει τον ρήτορα με τρόπο που προκάλεσε την έντονη αντίδραση της σχολής του Ισοκράτη (ROSS, 1877).

Ο Αριστοτέλης αποδέχτηκε την πρόσκληση του Ερμία, ενός πρώην συμφοιτητή του στη σχολή, ο οποίος από δούλος είχε κατορθώσει να γίνει τύραννος του Αταρνέως και της Άσσου στη Μυσία και είχε δημιουργήσει γύρω του έναν μικρό πλατωνικό κύκλο. Σε αυτό τον κύκλο ο Αριστοτέλης έμεινε περίπου τρία χρόνια. Παντρεύτηκε την Πυθιάδα, ανηψιά και θετή κόρη του Ερμία, που του έδωσε μια θυγατέρα με το ίδιο όνομα και φαίνεται ;οτι πέθανε αργότερα στην Αθήνα. Μετά τον θάνατό της, ο Αριστοτέλης είχε έναν μόνιμο και τρυφερό δεσμό – που δεν τον νομιμοποίησε ποτέ – με μια συμπατριώτισσά του, την Ερπυλλίδα, και απέκτησε μαζί της ένα γιο, τον Νικόμαχο, που κληροδότησε το όνομά του στα Ηθικά Νικομάχεια. Μετά τα τρία αυτά χρόνια, ο Αριστοτέλης μετοίκησε στη Μυτιλήνη, στη γειτονική Λέσβο. Δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο διάλεξε αυτό το νησί, αλλά φαίνεται ότι ο Θεόφραστος, Λέσβιος στην καταγωγή, που τον γνώριζε ήδη από την Ακαδημία, του είχε βρει κατάλληλη κατοικία. Στην περίοδο της διαμονής του στην Άσσο, και κυρίως στη Μυτιλήνη, χρονολογούνται πολλές έρευνές του στο χώρο της βιολογίας. Το 343-342, ο Φίλιππος ο Μακεδών, ο οποίος πιθανότατα είχε γνωρίσει τον Αριστοτέλη ως παιδί συνομήλικό του και είχε ακούσει πολλά γι' αυτόν από τον Ερμία, τον κάλεσε να αναλάβει την εκπαίδευση του Αλέξανδρου που ήταν τότε δεκατριών ετών (ROSS, 1877).

Ο Αριστοτέλης, επειδή επιθυμούσε να αναθερμάνει τις παλιές σχέσεις του με τη μακεδονική αυλή και, όπως διαπιστώνουμε στα Πολιτικά, έδινε μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση μελλοντικών ηγεμόνων, αποδέχτηκε την πρόσκληση. Κύριο θέμα διδασκαλίας του πρέπει να ήταν ο Όμηρος και οι τραγικοί, που αποτελούσαν τη βάση της ελληνικής παιδείας. Λέγεται μάλιστα πως ο Αριστοτέλης αναθεώρησε για τον Αλέξανδρο το κείμενο της Ηλιάδας. Ο μαθητής του ήταν πάντως σε ηλικία να επωφεληθεί από πιο προχωρημένη διδασκαλία. Για το μαθητή του συνέθεσε ένα σύγγραμμα *Περί βασιλείας* και ένα δεύτερο *Περί αποικιών*, δύο θέματα που ενδιέφεραν ιδιαίτερα τον άνθρωπο ο οποίος έμελλε να γίνει ο μεγαλύτερος έλληνας βασιλέας και αποικιστής. Με το θάνατο του Αλέξανδρου, το 323, Αθήνα έγινε και

πάλι το επίκεντρο του αντιμακεδονικού ρεύματος, και οι μακεδονικές διασυνδέσεις του Αριστοτέλη κίνησαν τις υποψίες των Αθηναίων. Όπως και να είχε, εναντίον του Αριστοτέλη κατατέθηκε μια παράλογη καταγγελία για ασέβεια, στηριγμένη σ' έναν ύμνο και σ' έναν επιτάφιο που είχε συνθέσει για τον Ερμία. Εκείνος πάλι, αποφασισμένος να μην αφήσει τους Αθηναίους «να διαπράξουν και δεύτερο αδίκημα κατά της φιλοσοφίας», παρέδωσε τη σχολή στον Θεόφραστο και αποσύρθηκε στην Χαλκίδα. Εκεί πέθανε το 322 από μια αρρώστια που τον είχε ταλαιπωρήσει πολλά χρόνια. Πολλές φορές έχουμε την τάση να θεωρούμε τον Αριστοτέλη απλώς «ενσαρκή διάνοια», αλλά η διαθήκη του δεν αφήνει αμφιβολία ότι υπήρξε ευγνώμων και στοργικός άνθρωπος. Για την εμφάνιση και τον τρόπο ζωής του δεν γνωρίζουμε πολλά. Μια αξιόπιστη παράδοση τον περιγράφει φαλακρό, με αδύνατα πόδια, μικρά μάτια και τραύλισμα στην ομιλία, αλλά ιδιαίτερα καλοντυμένο. Ορισμένοι κακόβουλοι εχθροί του τον παρουσίαζαν θηλυπρεπή και μαλθακό. Το μόνο που μπορούμε να πιστέψουμε με βάση τις ρητές απόψεις του είναι ότι δεν υπήρξε ασκητικός στις συνήθειες του. Λέγεται επίσης ότι είχε ειρωνική διάθεση που καθρεφτιζόταν στην έκφρασή του ετών (ROSS, 1877).

Τέλος, ο Διογένης Λαέρτιος μνημονεύει πολλά ρητά του που φανερώνουν ετοιμόλογο πνεύμα.

Το έργο του Αριστοτέλη

Το συγγραφικό έργο του Αριστοτέλη μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις βασικές κατηγορίες: η πρώτη περιλαμβάνει έργα λίγο πολύ εκλαϊκευτικού χαρακτήρα που τα έχει δημοσιεύσει ο ίδιος. Η δεύτερη, σημειώσεις και συλλογές υλικού που προορίζονταν για επιστημονικές πραγματείες. Και η Τρίτη, τα ίδια τα επιστημονικά έργα. Με μόνη εξαίρεση την Αθηναίων Πολιτεία, ολόκληρο το σώμα των σωζόμενων έργων του –αν είναι αυθεντικό– ανήκει στην τρίτη κατηγορία. Ο παλαιότερος από αυτούς τους καταλόγους ανήκει στον Διογένη Λαέρτιο (αρχές του 3^{ου} μ.Χ αιώνα). Στην αρχή του καταλόγου αναγράφονται δεκαεννιά έργα, μάλλον εκλαϊκευτικού χαρακτήρα, από τα οποία τα περισσότερα ήταν γραμμένα σε διαλογική μορφή κατά το πλατωνικό πρότυπο. Οι διάλογοι φαίνεται ότι υστερούσαν σε θεατρικότητα σε σχέση με τους πρώιμους τουλάχιστον διαλόγους του Πλάτωνα. Από λογοτεχνική

σκοπιά όμως ήταν αναμφίβολα πιο προσεγμένοι απ'ό,τι τα σωζόμενα έργα του, και σε αυτούς πρέπει να αναφέρεται ο Κικέρων, όταν εκθειάζει «τη χρυσή ροή του λόγου» του Αριστοτέλη, αλλά και ο Κουντιλιανός, όταν επαινεί τη «ρητορική του ηδύτητα». Φυσικό είναι να υποθέτει κανείς ότι ο Αριστοτέλης ακολουθούσε αυτή τη μορφή σύνθεσης στα νεανικά του χρόνια, όταν ήταν ακόμη μέλος της πλατωνικής σχολής. Τούτο άλλωστε επιβεβαιώνεται από τους πλατωνικούς τίτλους ορισμένων διαλόγων του – Πολιτικός, Σοφιστής, Μενέξενος, Συμπόσιον- και από τον πλατωνικό εν γένει χαρακτήρα του περιεχομένου τους. Στους παλαιότερους διαλόγους του ανήκει πιθανότατα το Περί ρητορικής, γνωστό και ως Γρύλος. Ο Γρύλος ήταν ο γιός του Ξενοφώντα που σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντινείας (362-361), και προφανώς ο διάλογος δεν είναι πολύ μεταγενέστερος. Άλλος πρώιμος διάλογος είναι ο Εύδημος η Περί ψυχής, στον οποίο ο Αριστοτέλης έδωσε το όνομα ενός κύπριου φίλου του, του Εύδημου, που πέθανε το 354-353. Αυτό το έργο ήταν γραμμένο κατά πιστή απομίμηση του Φαίδωνα και αποδεχόταν ανεπιφύλακτα τις πλατωνικές θέσεις της προϋπαρξής, της μετενσάρκωσης και της ανάμνησης. Μεταγενέστερος πρέπει να θεωρηθεί και ο διάλογος Περί φιλοσοφίας, που είναι μια περιγραφή της προόδου της ανθρωπότητας, αρκετά πλατωνική στο χαρακτήρα, με τη διαφορά ότι ο Αριστοτέλης απέδιδε στον κόσμο προαιώνια ύπαρξη και απέρριπτε οριστικά τη θεωρία των Ιδεών και των Ιδεατών Αριθμών (ROSS, 1877).

Ο διάλογος έχει γραφτεί περίπου την ίδια εποχή με τα παλαιότερα μέρη των Μετά τα φυσικά. Σε ακόμη μεταγενέστερη περίοδο, δηλαδή στην περίοδο της διαμονής του στη μακεδονική αυλή ανήκουν τα έργα του Αλέξανδρος Η Υπέρ αποίκων και περί βασιλείας. Άλλοι διάλογοι, για τους οποίους γνωρίζουμε σχεδόν μόνο τους τίτλους, είναι οι Περί δικαιοσύνης, Περί ποιητών, περί πλούτου, Περί ευχής, Περί ευγενείας, Περί παιδείας, Περί ηδονής, Νήρινθος και Ερωτικός. Μαζί με αυτά τα έργα μπορούν να αναφερθούν τα ποιήματά του, από τα οποία έχουν διασωθεί τρία αντιπροσωπευτικά δείγματα, καθώς και οι επιστολές του. Από τα αποσπάσματα των επιστολών του όσα απευθύνονται στον Αντίπαρο θεωρούνται αυθεντικά. Για τις χαμένες σημειώσεις και συλλογές υλικού και τα χαμένα επιστημονικά έργα δεν χρειάζεται να πούμε πολλά. Στους τρεις αρχαίους καταλόγους έχουν διασωθεί περισσότεροι από διακόσιοι τίτλοι έργων που αποδίδονταν άλλοτε στον Αριστοτέλη. Αλλά οι τίτλοι συχνά επαναλαμβάνονται, και έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι οι κατάλογοι αναφέρονται σε διαφορετικά χειρόγραφα και όχι σε διαφορετικά βιβλία.

Πολλά λήμματα στον κατάλογο του Διογένη Λαέρτιου με τίτλους που μοιάζουν άγνωστοι εκ πρώτης όψεως παραπέμπουν σε τμήματα σωζόμενων έργων (ROSS, 1877).

Με αυτή την ευκαιρία, πρέπει να σημειωθεί ότι τα εκτενέστερα από τα σωζόμενα έργα δεν αποτελούν ενιαία σύνολα, αλλά συλλογές κειμένων για συναφή θέματα, και ότι τα επιμέρους κείμενα είναι οι αρχικές ενότητες που συνδέθηκαν έπειτα μεταξύ τους, άλλοτε από τον Αριστοτέλη και άλλοτε από τους εκδότες του. Αρκετά αποσπάσματα έργων που έχουν χαθεί μνημονεύονται από αρχαίους συγγραφείς, και σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί κανείς να σχηματίσει μια μάλλον ακριβή ιδέα του περιεχομένου τους. Από αυτά, ένα τουλάχιστον γνήσιο έργο του Αριστοτέλη έχει διασωθεί, ως την εποχή μας, απ' ό,τι φαίνεται σε σχετικά πλήρη αλλά συντομευμένη μορφή. Πολλοί μελετητές έχουν επιχειρήσει – ως ένα βαθμό επιτυχώς-, να εντοπίσουν πιθανές σχέσεις ανάμεσα στα χαμένα και στα σωζόμενα έργα. Ωστόσο, και μόνο τα σωζόμενα έργα αρκούν για να μας δώσουν μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα, αν όχι για το μέγεθος του έργου, τουλάχιστον για την ποικιλία των θεμάτων που πραγματεύεται ο Αριστοτέλης (ROSS, 1877).

Από τα σωζόμενα έργα θα εξετάσουμε πρώτα την ομάδα των λογικών πραγματειών που είναι γνωστές ήδη από τον 6^ο αιώνα με την ονομασία Όργανον. Σύμφωνα με τη συνήθη διάταξη, το πρώτο από αυτά τα έργα είναι οι Κατηγορίες. Η γνησιότητα αυτού του βιβλίου έχει αμφισβητηθεί, επειδή στα βεβαιωμένα αυθεντικά έργα του Αριστοτέλη δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές σε αυτό. Κατά την αρχαιότητα όμως ήταν γενικά αποδεκτό, και πολλοί σχολιαστές, με πρώτο τον Πορφύριο, τον 3^ομ.Χ. αιώνα, το είχαν σχολιάσει ως αυθεντικό. Μάλιστα η παλαιότερη μαρτυρία για την αποδοχή του ανάγεται στον Ανδρόνικο. Τα επιχειρήματα που έχουν διατυπώσει όσοι αρνούνται τη γνησιότητα του έργου με κριτήριο την αριστοτελική θεωρία δεν είναι πειστικά, ενώ η γραμματική και το ύφος ταιριάζουν από κάθε άποψη στον Αριστοτέλη. Τα τελευταία έξι κεφάλαια, που πραγματεύονται τις λεγόμενες Μετακατηγορίες, δεν μπορεί να υποστηριχτούν με τον ίδιο τρόπο: είναι ξένα προς το αντικείμενο του βιβλίου, και ο Ανδρόνικος είχε αμφισβητήσει τη γνησιότητά τους. Παρ' όλα αυτά δεν αποκλείεται να ανήκουν στον Αριστοτέλη (ROSS, 1877).

Η γνησιότητα του Περί ερμηνείας είχε επίσης αμφισβητηθεί από τον Ανδρόνικο, εξαιτίας μάλλον μιας αναφοράς στο Περί ψυχής που δεν ανταποκρίνεται στο κείμενο.

Ωστόσο, πολλές παρόμοιες αναφορές υπάρχουν ακόμη και σε βεβαιωμένα γνήσια έργα του Αριστοτέλη, και γι' αυτό το φαινόμενο έχουν δοθεί πολλές εξηγήσεις. Για την αυθεντικότητα του Περί ερμηνείας συνηγορούν άλλωστε ισχυρά αποδεικτικά στοιχεία. Ο Θεόφραστος και ο Εύδημος έχουν γράψει βιβλία που δείχνουν να το προϋποθέτουν, και ο Αμμώνιος μας πληροφορεί ότι ο Ανδρόνικος ήταν ο μόνος σχολιαστής που το είχε αμφισβητήσει. Τέλος, το ύφος και η χρήση της γλώσσας είναι σαφώς αριστοτελικά. Το μόνο που μπορεί κανείς πραγματικά να καταλογίσει σε αυτό το έργο είναι ένα κάπως στοιχειώδες περιεχόμενο. Αλλά είναι εξακριβωμένο ότι ο Αριστοτέλης έδινε και στοιχειώδεις και εξειδικευμένες διαλέξεις. Αναμφισβήτητη είναι η γνησιότητα των έργων Αναλυτικά πρότερα και Αναλυτικά ύστερα, καθώς και των Τοπικών και των Σοφιστικών ελέγχων. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στους Σοφιστικούς ελέγχους με την ονομασία «Τοπικά», και το τελευταίο κομμάτι αυτού του έργου αποτελεί επίλογο στα «Τοπικά» ως σύνολο (ROSS, 1877) .

Θεωρητικό μέρος

Η προαίρεση και η βούληση είναι *ορεκτικός νους* και *όρεξις διανοητική*, όπου στη σχέση επιθυμητικού και λογιστικού, κατά τον Αριστοτέλη, αναφαίνεται ότι δεν ακολουθεί αυτόματα το πρώτο στο δεύτερο, αλλά πολύ περισσότερο πειθαρχεί στις κανονιστικές εντολές του. Το γεγονός αυτό λαμβάνει χώρα και στην περίπτωση του σοφού ανθρώπου, ο οποίος ελέγχει και συνάμα ασκεί τόσο την ψυχή, και κατά συνέπεια την ψυχολογία του, που είναι μια ψυχολογία δυνάμεων, καθώς η ψυχή παρουσιάζει μια προχωρημένη ποικιλία λειτουργιών όσο και το νου, δηλαδή το λογιστικό, το οποίο χαρακτηρίζει έναν άνθρωπο εγκρατή, κάτι που αντιπροσωπεύει και τη βαθμίδα της ηθικής ανάπτυξής του (TPIANTAPH, 2006).

Με το πρίσμα αυτό, ο οίνος αποτελεί αντικείμενο επιθυμίας κάθε ανθρώπου, είτε αυτού που θα καταντήσει οινοβαρής, ξεπερνώντας την επιτρεπτή ποσότητα και θα φθάσει ως τη μέθη, είτε εκείνου που κυριαρχεί και ελέγχει δια του λογικού του την άμετρη οινοποσία. Στη διάκριση όμως αυτών των δύο λαμβάνει χώρα η διανοητική αρετή της φρόνησης, εφόσον, όπως αναφέρεται και στο απόσπασμα , ο λογισμός των φρονίμων με την οινοποσία παραδίνεται στην απόλαυση της άνεσης, της επιθυμίας και της χαράς. Από τη θέση αυτή παρουσιάζεται η *φρόνηση* αλλά και η σχέση της *φρόνησης* με το *πρακτών* ως μια διανοητική αρετή. Ταυτόχρονα η φρόνηση εκλαμβάνεται ως μια παράμετρος και κανόνας της ηθικότητας που αναιρεί και την υπερβολή και την έλλειψη, επιτυγχάνοντας την ευδαιμονία της ψυχής. Έτσι, η φρόνηση είναι η μεσότητα μεταξύ δυο ακραίων καταστάσεων, δηλαδή μεταξύ του να πει κάποιος υπερβολικά, ώστε να μεθύσει, και του να μη πει, γεγονός που αντιτίθεται στη διατροφική, πνευματική και ψυχική ανάπτυξή του. Μια αυστηρή και στοιχειώδης προϋπόθεση, που θέτει ο Αριστοτέλης και η οποία αποτελεί το κριτήριο για την οινοποσία, που οδηγεί στην τέρψη του οίνου και όχι στο μεθύσι, που καταλήγει στην ανόητη φλυαρία, είναι η φρόνηση(TPIANTAPH, 2006) .

Η φρόνηση θεωρείται ως μια από τις βασικότερες διανοητικές αρετές, αλλά και βασικό στάδιο φιλοσοφικής ανάπτυξης στην ηθική του Σταγειρίτη φιλοσόφου. Μάλιστα τη σημασία και το ρόλο της φρόνησης, που κατευθύνει στην κατανόηση της έννοιας της ευδαιμονίας και εδώ ουσιαστικά στην ψυχική απόλαυση και χαλάρωση, επεκτείνει ο Αριστοτέλης σε δύο περιπτώσεις. Πρώτον, στις περιπτώσεις των ανδρών που, αν και έτρωγαν αλμυρή και ξηρή τροφή, μπορούσαν να επιζήσουν. Δεύτερον,

στις περιπτώσεις της επιλογής του είδους του οίνου που έπιναν, δηλαδή αν αυτός ήταν αναμειγμένος με νερό ή όχι, εάν ήταν ζεστός ο οίνος ή ακόμη και αναμειγμένος με άλλα μυρωδικά. Η σημασία και η αξία της φρόνησης αναφαίνεται μέσα από τη σύγκριση που επιχειρείται στο απόσπασμα, όπου αναφέρεται η ετερότητα και η διάκριση του άφρονα από τον έμφρονα. Η έννοια του άφρονα και του έμφρονα εμπεριέχει σε συλλογιστικό και εμπειρικό επίπεδο την έννοια της βούλευσης, η οποία εμφανώς, κατά τον Αριστοτέλη, αφορά σε δύο τομείς του ανθρώπινου νου, το λογισμό και την επιθυμία (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Η βούλευση είναι ίδιον του φρόνιμου ανθρώπου, εφόσον, όπως αναφέρεται και στο ανωτέρω απόσπασμα, ο λογισμός του άφρονα οδηγεί σε σφάλματα, κατάληξη που δηλώνει ότι μόνο ο έμφρων, δηλαδή ο φρόνιμος, θα ακολουθήσει τη διαδικασία της βούλευσης εξετάζοντας με το νου του όλες τις παραμέτρους και τους σχετικούς παράγοντες, προκειμένου να φθάσει στο συμπέρασμα περί του τι πρέπει να πράξει. Κατ'επέκταση ο φρόνιμος ελέγχει ορθολογικά την ποσότητα του οίνου που πρέπει να πει, αξιολογώντας παράλληλα και την εφικτή πραγματοποίηση του σκοπού του, που είναι αποκλειστικά και μόνο η απόλαυση, η χαλάρωση της ψυχής, η άνεση, η ευθυμία και η χαρά, και όχι η διάπραξη ακαταλόγιστων ενεργειών ή λόγων, που είναι το αποτέλεσμα της κατάχρησης του οίνου. Στο προαναφερόμενο απόσπασμα δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο λογισμό, που θεωρείται η αφετηρία των πρακτών, των οποίων οι αρχές σχετίζονται άμεσα με τη συνειδητή ηθική απόφαση και πράξη, η οποία βασίζεται στην κρίση και διάθεση του πράττοντος (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Η σχέση λογιστικού και επιθυμητικού στον Αριστοτέλη διαφέρει από εκείνη του Πλάτωνα, καθώς ο πρώτος καταλύει την απόλυτη και στενή σχέση που απαντάται στο Σωκράτη και στο μαθητή του Πλάτωνα, οι οποίοι υποστήριζαν την αυτόματη ακολουθία του επιθυμητικού από αυτό που το λογιστικό αναγνωρίζει ως καλό. Στο Σταγειρίτη φιλόσοφο το επιθυμητικό πειθαρχεί στο λογιστικό, *πείθεται και νουθετείται* από αυτό. Το γεγονός αυτό αναδεικνύεται και από τον τονισμό του λογισμού τόσο στον άφρονα αλλά κυρίως στον έμφρονα, στο φρόνιμο άνθρωπο.

Κατά την εκτίμησή μας, ο Αριστοτέλης δεν προτίθεται απλά και μόνο να περιγράψει τη συμπεριφορά του άφρονα ανθρώπου, που υπερτιμά τις δυνάμεις του μέσα από την επιθυμία του να καταναλώσει υπερβολική δόση οίνου και να εξάρει τη συμπεριφορά του φρόνιμου και σοφού ανθρώπου που οδηγείται στον αυτοέλεγχο με την κυριαρχία του λογιστικού στο επιθυμητικό του. Ενδεχομένως επικεντρώνει την

επιχειρηματολογία του στη βασική διάκριση του άφρονα που είναι *ακρατής* είτε *εγκρατής*, καθώς κοινό σημείο και των δυο είναι ότι οι επιθυμίες τους αντιτίθενται στην εκλογή του λογιστικού, από τον έμφρονα, που είναι ο φρόνιμος και αποτελεί την τέταρτη βαθμίδα ηθικής υπόστασης του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, η ηθική υπόσταση του φρόνιμου ανθρώπου φαίνεται να βρίσκει εφαρμογή στην περιγραφή εκείνων των ανδρών που κατόρθωσαν να διατηρηθούν στη ζωή και συγκεκριμένα στην έρημο, έχοντας ως βασική τροφή τα αλμυρά και ξηρά, χωρίς να πίνουν ποτό και διερχόμενοι όλη τη ζωή τους χωρίς δίψα. Στην προοπτική αυτή που ο άφρων είναι *ακρατής*; δηλαδή γνωρίζει το πραγματικά καλό, το ορθό και το αγαθό, οι επιθυμίες του υπερισχύουν του λογισμού του και τον οδηγούν σε αντίθετες πράξεις. Στην περίπτωση αυτή, ο ακρατής εθίζεται ηθικά, αλλά ο εθισμός αυτός δεν κατορθώνει να μορφώσει τις ορέξεις του (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στον ακρατή άνθρωπο δεν κυβερνά το επιθυμητικό, αλλά απλά αυτό δεν πειθαρχεί στο λογιστικό. Τα φαινόμενα της ακρασίας και της εγκράτειας ο Αριστοτέλης προφανώς τα αναπτύσσει με το πρίσμα της ψυχολογικής θεωρίας του. Εντούτοις η απόδοση για την αιτία της υπερβολικής και άμετρης οινοποσίας στο λογισμό, ο οποίος παραδίνεται στη δίνη πολλών υπερβολών που χαρακτηρίζει τους άφρονες, αλλά και η απόδοση της ορθολογικής χρήσης του οίνου στο λογισμό, ο οποίος παραδίνεται στην απόλαυση της άνεσης, της ευθυμίας και της χαράς, που χαρακτηρίζει τους φρόνιμους, φέρνει στην επιφάνεια ένα βασικό ζήτημα που απασχόλησε και απασχολεί τους φιλοσόφους μέχρι σήμερα (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Συγκεκριμένα, πρόκειται για την περίπτωση της ακρασίας, καθώς ο ακρατής και λόγω της έλλειψης της ηθικής προπαίδευσης και διαπαιδαγώγησης, την οποία ήδη αναφέρει ο Αριστοτέλης ως βασικό κριτήριο για την οινοποσία που ακολουθούσε μετά την προσφορά θυσιών, ήταν ο πλέον ακατάλληλος να λάβει μέρος τόσο στις θυσίες όσο και στην οινοποσία. Προφανώς για τον Αριστοτέλη ο εσφαλμένος λογισμός του ακρατή, όπως και εγκρατή -που σύμφωνα με το φιλόσοφο ενέχει μια ολόκληρη ομάδα επιθυμιών (των κακών επιθυμιών) είναι απόρροια των ορμών του. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος, υπερβαίνοντας τη σωκρατική εξήγηση που βασίζει τις ανθρώπινες πράξεις στη γνώση, θεωρεί απαραίτητη τη σύνδεση των γνώσεών του με τις επιθυμίες. Η σύνδεση αυτή θα πρέπει να επέλθει μέσα από ένα προπαιδευτικό στάδιο άσκησης του σώματος και κυρίως της ψυχής,¹ η οποία θα πρέπει να εκπαιδευτεί με την υπακοή

στους νόμους και την ορθή παιδεία. Όλη αυτή η παιδευτική διαδικασία, για να φθάσει κάποιος στην ηθική πράξη και συγκεκριμένα στην ορθολογική χρήση του οίνου, είναι κυρίως γνώρισμα του σοφού και φρόνιμου ανθρώπου. Η συνεργασία λογιστικού και επιθυμητικού φαίνεται να δαμάζεται στον Αριστοτέλη μέσα από την εμπειρική διαδικασία εθισμού, που συμβαίνει στην ευεργετική επίδραση του οίνου στο ανθρώπινο πνεύμα, όταν αυτός καταναλώνεται με μέτρο. Στην αντίθετη περίπτωση η υπερβολική δόση του οίνου πέρα του συνήθους οδηγεί σε ανεπιθύμητα αποτελέσματα. Συνεπαγωγικά προκύπτει ότι οι ακρατείς και οι εγκρατείς άνθρωποι, που εκπροσωπούν τους άφρονες, τίθενται στο περιθώριο, ενώ οι φρόνιμοι άνθρωποι είναι οι πλέον κατάλληλοι και πνευματικά διαυγείς να μετέχουν στα συμπόσια, να λαμβάνουν μέρος στις θυσίες και να πίνουν τον οίνο, εφόσον σε αυτούς οι επιθυμίες βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία και αρμονία με την προαίρεση της βούλευσης, πράττοντας όσα προαιρούνται. Ο φρόνιμος χαρακτηρίζεται από μια εσωτερική ψυχική αρμονία, εφόσον δε δηλώνει καμιά επιθυμία για οτιδήποτε εναντιώνεται στο λογιστικό. Στο πλαίσιο αυτό, ο φρόνιμος φυσιολογικότερα επιτυγχάνει με την οινοποσία την ευδαιμονία του, εφόσον τελικός σκοπός δεν είναι η μέθη, αλλά η ψυχική χαλάρωση, ως βασική προϋπόθεση για πνευματική απελευθέρωση και αμεσότερη επικοινωνία, η ευθυμία και η άνεση, γεγονός που τον οδηγεί ταυτόχρονα και σε μια ψυχική ικανοποίηση (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Η έλλογη πράξη του φρόνιμου στην ορθολογική χρήση του οίνου αναδεικνύει το κατ' αρετήν έργο του. Για το φρόνιμο άνθρωπο η αρετή είναι η μεσότητα, που στην προκειμένη περίπτωση παρουσιάζεται με πολλές μορφές, δηλαδή η μεσότητα υφίσταται αναφορικά με την ποσότητα του οίνου που πρέπει να πει ο φρόνιμος. Η μεσότητα υφίσταται στη διάκριση του φαγητού από το επιδόρπιο, συνιστώντας ο Αριστοτέλης ως βασικό επιδόρπιο το σύκο και τονίζοντας την ιερότητα του και τη χρησιμότητά του. Η μεσότητα υφίσταται όσον αφορά στη διάκριση της μέθης από οίνο και από ποτό κατασκευασμένο με ζύθο, γεγονός που επιφέρει διαφορά και στη φυσική κατάσταση του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση ο μεθυσμένος πέφτει σε πρημναία στάση, ενώ στη δεύτερη γέρνει προς τα πίσω το κεφάλι. Η μεσότητα απαντάται και στο είδος του οίνου, καθώς ο οίνος που ζεσταίνεται μεθάει λιγότερο, σε αντίθεση προς την ακρότητα που επέρχεται με το ονομαζόμενο σαμαγόρειο οίνο, ο οποίος αναμειγμένος με τρία και μόνο ποτήρια νερό προκαλεί μεθύσι. Ενώ την απόλαυση χαρίζει ο ροδιακός οίνος, ο οποίος χωρίς να

οδηγήσει στη μέθη, εκ του ότι ζεσταίνεται και αναμειγνύεται με πολλά μυρωδικά, δίνει την απαιτούμενη απόλαυση και τη νηφαλιότητα του πνεύματος. Ο φρόνιμος δια της βούλησής του (της επιθυμίας του) φθάνει στο τέλος, στο σκοπό, που είναι η απόλαυση του οίνου, η ψυχική και η σωματική τόνωση. Την τόνωση αυτή κατορθώνει μέσω της βούλευσης, του λογιστικού, βάσει του οποίου προφανώς οδηγείται και στο είδος του οίνου που θα επιλέξει, ώστε να έχει και το κατάλληλο αποτέλεσμα, μέσα από το οποίο αναδεικνύεται και η άσκηση των ικανοτήτων του (φυσικών, συναισθηματικών και διανοητικών (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006) .

Η βούλευση (το λογιστικό) αποτελεί για το φρόνιμο όχι μόνο μια διανοητική αλλά και μια κανονιστική αρχή στο πλαίσιο της αριστοτελικής ηθικής, βάσει της οποίας οδηγείται στην πράξη -που εδώ αφορά στην ορθολογική χρήση του οίνου- που σημαίνει ουσιαστικά και την απόκτηση του καλού, την προτίμηση στο αγαθό. Χρέος του φρόνιμου είναι η συμμόρφωση της πράξης στο λογικό κανόνα, στον ορθό λόγο. Στην περίπτωση της οινοποσίας του φρόνιμου ο Αριστοτέλης φαίνεται να αντιλαμβάνεται ως το καλύτερο παράδειγμα της αλληλοσύνδεσης της εμπειρίας με τον εθισμό. Πρόκειται για μια αλληλοσύνδεση μέσα από την οποία η επιθυμία εμφανίζεται να διαφωτίζεται και να μορφώνεται από τη διάνοια (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Η φρόνηση ως διανοητική αρετή την οποία διαθέτει ο σοφός άνθρωπος προσανατολίζει στη μη υπέρβαση της ποσότητας του οίνου, που αποτελεί αντικείμενο της επιθυμίας του. Στην ηθική γνωσιολογία του Αριστοτέλη η φρόνηση νοηματοδοτεί την ενέργεια μιας πράξης, είναι συνώνυμη της δυνατότητας για πράξη και ειδικότερα ως αρετή κατανοείται ως η ορθή σύλληψη ,του σκοπού (του τέλους), και ακόμη περισσότερο ως η σύλληψη του αληθινού αγαθού. Στα συμπόσια που, όπως ήδη αναφέρθηκε, διοργανώνονταν από νοήμονες ανθρώπους, η πνευματική διαύγεια και η ψυχική απελευθέρωση αποτελούσαν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη φιλοσοφικών θεμάτων. Οι φιλοσοφικές συζητήσεις συντελούνταν μέσα από την έλλογη χρήση της οινοποσίας, που ισοδυναμούσε με τη σύλληψη του αληθινού αγαθού, καθώς μετέφερε το θνητό σε άλλο κόσμο, μακριά από την καθημερινότητα και, κατά τον πλατωνικό, λόγο, εγγύτερα στον αληθινό έρωτα, που είναι ο πόθος ενός αιώνια καλού και η αναγνώριση του ψυχικού κάλλους, που γεννά ωραίους λόγους (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2006).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η φρόνηση καταλαμβάνει το κέντρο της ηθικότητας, εκ του γεγονότος ότι σχετίζεται με τις αρχές των πρακτών. Αυτήν την

προνομακή θέση της την οφείλει στην έλλογη φύση της, στο ότι δεν είναι απλά και μόνο «κατά τον λόγον» αλλά «μετά λόγου». Η φρόνηση αποτελεί την κορύφωση του ηθικού βίου και μπορούμε, προς το παρόν, να την ταυτίσουμε με τη συνειδητή ηθική απόφαση και πράξη, δηλαδή τη βασισμένη σε αντίστοιχη κρίση και διάθεση του πράττοντος. Οι παραφράσεις με τις οποίες συχνά αποδίδεται στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία είναι εύγλωττες: ηθική ενόραση, ηθική κρίση, ηθική σοφία. Η σχέση φρονήσεως και πρακτού είναι διπλή. Από τη μία, η φρόνηση είναι αίσθηση, σύλληψη και κατανόηση του συγκεκριμένου, δηλαδή της συγκεκριμένης ηθικής κατάστασης και πράξεως. Κατανοεί την ιδιαιτερότητα των περιστάσεων, τις στάσεις των ηθικών υποκειμένων που εμπλέκονται, τις προθέσεις και τους στόχους τους. Αλλά αυτή η αίσθηση δεν συνιστά απλή εποπτεία και περιγραφή του καθ' έκαστον. Ο φρόνιμος άνθρωπος δεν παρατηρεί μηχανικά ένα θέαμα που καταγράφεται, αλλά η αίσθησή του συνιστά αναγνώριση των ηθικών κατηγορημάτων. Το ότι, ωστόσο, η φρόνηση ορίζεται εδώ ως αίσθηση, δηλώνει ότι αυτή η αναγνώριση δεν αποτελεί απλή εφαρμογή μιας γνώσης αλλά κυριολεκτικά εντοπισμό και αναγνώριση αυτών των κατηγορημάτων: είναι τελείως διαφορετικής τάξεως η γνώση του τι είναι τρίγωνο και η αίσθηση που απαιτείται για να εντοπίσει κανείς τα τρίγωνα σ' ένα πίνακα ζωγραφικής (KONTOΣ, 1967).

Η ηθική αίσθηση έχει, όμως, και ένα επιπλέον γνώρισμα που εξασφαλίζει την ιδιαιτερότητά της: είναι «επιτακτική», αποφασίζει τι πρέπει ναπραχθεί. Η φρόνηση γνωρίζει, όμως, και τα «καθόλου», τις αρχές των πρακτών. Και αυτή, ωστόσο, η γνώση δεν είναι θεωρητική, με την έννοια της επιστημονικής γνώσης. Το καθόλου δεν είναι ένα τελειωτικό συμπέρασμα που ισχύει όπως οι μαθηματικές αλήθειες. Στην αριστοτελική ηθική δεν υπάρχουν κανόνες αλλά παραδείγματα. Ο κανόνας είναι ο ίδιος ο φρόνιμος, το παράδειγμά του. Η φρόνηση λοιπόν, αλλά και η ίδια η ηθική, δεν έχουν ως σκοπό τους να δημιουργήσουν την ηθικότητα ή να την διδάξουν. Σκοπός τους είναι μόνο η ερμηνεία της ίδιας της πράξεως, της δυνατότητας του ηθικού πράττειν. Η ίδια η φρόνηση, η γνώση των πρακτών και του «ου ένεκα» των πράξεων, είναι υπόλογη στην ηθική ποιότητα του υποκειμένου. Εκείνος που δεν είναι αγαθός, που έχει διαφθαρεί στο επίπεδο του ήθους, δεν μπορεί να κατανοήσει τις αρχές των πρακτών. Η ίδια η κατανόηση αυτών των αρχών εναπόκειται στη φρόνηση. Κατά παράδοξο τρόπο, πάντως, η δική μας ερμηνεία και αυτή του «ρεαλισμού» συμφωνούν μεταξύ τους στο επίπεδο της «ηθικής θεωρίας», και ειδικότερα στον τρόπο με τον

οποίο αντιλαμβάνονται τον φρόνιμο, ενώ διαφωνούν ως « μεταηθικές θεωρίες», δηλαδή στην οντολογική και γνωσιολογική προσέγγιση των ηθικών ζητημάτων. Πιο συγκεκριμένα, συμφωνούμε με τον «ανθρωποκεντρικό ρεαλισμό» όταν αναιρεί την «προοπτική της κοσμικής εξορίας», και πολύ περισσότερο όταν περιγράφει τον αριστοτελικό φρόνιμο ως «το άτομο που έχει μια αξιόπιστη ευαισθησία απέναντι σ' ένα ορισμένο είδος απαίτησης που οι καταστάσεις επιβάλλουν στη συμπεριφορά». Συμφωνούμε επίσης όταν περιγράφει κάτι σαν την «ερμηνευτική προϋπόθεση», λέγοντας ότι η αναγνώριση του αξιακού έχει νόημα μόνο όταν εκπορεύεται από το εσωτερικό μιας μορφής βίου, ότι δηλαδή ο φρόνιμος δεν μπορεί να είναι φρόνιμος παρά μόνο στα όρια μιας ηθικής κοινότητας. Η φρόνηση αποτελεί μια διανοητική αρετή, ότι είναι έλλογη, Το γεγονός αυτό προκύπτει στο χώρο τομής που υφίσταται ανάμεσα στις ηθικές αρχές και τις λογικές αρχές (KONTOΣ, 1967).

Ο Αριστοτέλης στον *Προτρεπτικό* συνδέει την ευδαιμονία με τις ηθικές αρετές και τη φρόνηση, επιδιώκοντας τη σύνδεση αυτή μέσα από παραδείγματα και αντιθέσεις ανάμεσα στον ακόλαστο και ανήθικο άνθρωπο ή πολιτικό άνδρα, που δεν έχει φρόνηση. Στον *Προτρεπτικό* η φρόνηση παρουσιάζεται ως μια θεωρητική αναγωγή, που αποτελεί και καθοδηγητική αρχή στις ανθρώπινες πράξεις και επομένως παρέχει ωφέλειες στον ανθρώπινο Βίο: « Σχετικά με τη φρόνηση, όλοι θα συμφωνούσαν οτι προκύπτει από την έρευνα και το βίωμα και ακόμη από την αναζήτησή τους» Απαραίτητη προϋπόθεση για τη ηθική αρετή είναι η φρόνηση, αλλά η φρόνηση προϋποθέτει την ηθική αρετή. Πρόκειται για μια αλληλεπίδραση σχέσης ανάμεσα στην ηθική και στη φρόνηση, η οποία αναφαινεται στη θεωρία και στην πράξη, στην έρευνα και στο βίωμα. Τη δύναμη της έρευνας και του βιώματος εμπερικλείει η φιλοσοφία « που τη δύναμη τους περικλείει η φιλοσοφία, οπότε δεν πρέπει, να φιλοσοφεί κάποιος» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η άποψή μας δεν απέχει πού από τη θέση του Α. Μάνου. Θα λέγαμε ότι Ο *Προτρεπτικός*, σε σχέση με τα μεταγενέστερα αριστοτελικά έργα του Αριστοτέλη, τα *Ηθικά Ευδήμεια* και τα *Ηθικά Νικομάχεια*, διαφέρει ως προς την έμφαση που δίνεται κάθε φορά στο θεωρητικό και πρακτικό χαρακτήρα της φρόνησης. Πράγματι, στον *Προτρεπτικό* η ορατή ισοδυναμία που αποδίδει ο φιλόσοφος στη φρόνηση και τη φιλοσοφία καθιστά πιο έντονο το θεωρητικό χαρακτήρα της χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι ανύπαρκτος ο πρακτικός χαρακτήρας της. Στο στοχασμό του Αριστοτέλη παρά τις όποιες επιδράσεις έχει δεχθεί από τον Πλάτωνα .Η θεωρητική γνώση

κατευθύνει την πρακτική και κυρίως την πολιτική πράξη. Επομένως, η φρόνηση ως διανοητική και ηθική αρετή αποτελεί προϋπόθεση για γνώση και σωστό τρόπο σκέψης. Αυτό δηλαδή που αμέσως παρακάτω δηλώνει ο Αριστοτέλης δίνοντας τη ερμηνεία για τη σημασία της φιλοσοφίας: "φιλοσοφώ" σημαίνει και να ερευνούμε αυτό ακριβώς είτε πρέπει, δηλαδή, να φιλοσοφούμε είτε όχι, και να υιοθετούμε το φιλοσοφικό τρόπο σκέψης για τα πράγματα» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Την παραπάνω παρότρυνση προς τη φιλοσοφία προσιδιάζει ο Αριστοτέλης στον ανθρώπινο βίο. και συγκεκριμένα στον πολιτικό και στον πρακτικό βίο. Με τη θέση του αυτή φαίνεται να συνδέει την έννοια, της πολιτικής με τις αρετές και τη φρόνηση, γεγονός που το επιδιώκει στο μεταγενέστερο έργο του, τα *Ηθικά Νικομάχεια*. Ο φιλόσοφος αντιλαμβάνεται την αναγωγή της πολιτικής και του πολιτικού βίου σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της ηθικής φιλοσοφίας, που αφορούν στην αρετή και κυρίως στη φρόνηση. Έτσι, συλλαμβάνει μια οπτική της πολιτικής στον *Προτρεπτικό*, την οποία μετέπειτα αναλύει στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Η οπτική αυτή επιβάλλεται από τη φύση του σκοπού ή «του τέλους» και του αντικειμένου της πολιτικής. Η φρόνηση με τη φιλοσοφική γνώση προσλαμβάνει τον ενάρετο βίο ως αποτέλεσμα της θεωρητικής γνώσης, καθιστώντας συναπτόμενη την αρετή με την πράξη δια της οδού της γνώσης. Η δύναμη της γνώσης διά της νοητικής λειτουργίας είναι αυτή που κατευθύνει το σώμα, με αποτέλεσμα η γνώση να συνδέεται με την ορθή κρίση, το «βουλευέσθαι», ώστε ο άνθρωπος και κυρίως ο πολιτικός να διακρίνει το αγαθό από το κακό. Με επαγωγικό συλλογισμό ο Αριστοτέλης καταργεί στο συμπέρασμα, ότι «πρέπει να φιλοσοφούμε, εάν πρόκειται να πολιτευόμαστε σωστά και να ζήσουμε τη ζωή μας με ωφέλιμο τρόπο». Και εδώ φυσικά είναι εμφανής η πλατωνική επίδραση για την αντίληψη του φιλοσόφου βασιλιά. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φιλοσοφία ξεχωρίζει και θεωρείται ανώτερη απ όλες τις άλλες γνώσεις, διότι μόνο αυτή διαθέτει τρία χαρακτηριστικά: α. χαρακτηρίζεται από την ορθή κρίση, β. χρησιμοποιεί το λόγο και γ. θεωρεί στο σύνολο του το αγαθό. Το πρώτο από τα χαρακτηριστικά είναι η ευβουλία, δηλαδή η ορθότητα της βουλής. Πρόκειται για την ορθή κρίση που απαιτεί λογισμό. Η ορθή κρίση είναι ιδιότητα του φρόνιμου ανθρώπου, που θεωρεί με το νου του όλους τους σχετικούς παράγοντες, ώστε να καταλήξει σε μια όσο το δυνατό καλύτερη απόφαση για το τι πρέπει να πράξει (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ο λόγος, με τον οποίο δηλώνεται η συνάφεια της γλώσσας με τη λογική σκέψη, που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα. Ο λόγος είναι η

όρεξη για γνώση, που ο Αριστοτέλης εξέφρασε στα *Μετά τα Φυσικά* ως το *θαυμάζειν*, την ανθρώπινη περιέργεια, που αποτελεί και την αρχή της φιλοσοφίας. Ο λόγος στον πολιτικό άνδρα και ευρύτερα στο πεδίο της πόλης είναι η δυνατότητα για την καλή ή την κακή χρήση του, είναι η δυνατότητα για επικοινωνία, που όταν υπερβεί την απλή συμβίωση καθίσταται η οδός προς τον τελικά αγαθό, την ευδαιμονία. Ο λόγος είναι το μέσο για την πνευματική αναγωγή προς την αλήθεια και «θεωρεί» το αγαθό τέλος, την ευδαιμονία. Θυμίζουμε ότι ο Αριστοτέλης απευθύνει τον συμβουλευτικό λόγο του προς τον βασιλιά Θεμισώνα και τον παροτρύνει να φιλοσοφεί, χωρίς να διαχωρίζει στο σημείο αυτό τη θεωρητική από την (πολιτική) πρακτική φιλοσοφία. Ενδεχομένως, εδώ υπαινίσσεται όχι μόνο τη φιλοσοφία των πραγμάτων, αλλά, όπως αναφέρει και στα *Ηθικά Νικομάχεια* και «περί τα ανθρώπεια φιλοσοφία», η οποία συνδέεται άρρηκτα με το λόγο, με τον οποίο ο άνθρωπος και κυρίως ο πολιτικός μπορεί να εκφραστεί για το ωφέλιμο και το βλαβερό, για το δίκαιο και το άδικο, επιδιώκοντας όχι απλά την ευδαιμονία του ατόμου αλλά την ευδαιμονία της πόλης του. Η φιλοσοφία, κατά το φιλόσοφο «εμπεριέχει την ορθή κρίση και την αναμάρτητη φρόνηση που επιτάσσει» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Το σημαντικό εδώ είναι ότι ο Αριστοτέλης συνενώνει στην έννοια της ορθής κρίσης την ευβουλία και την κρίση, που αποτελούν βέβαια τη βασική διαδικασία για την εφαρμογή της φρόνησης, τις οποίες όμως στα *Ηθικά Νικομάχεια* διαχωρίζει σε τέσσερα στάδια με πρώτο την ευβουλία, δεύτερο την κρίση, τρίτο την προαίρεση και τέταρτο την πράξη. Η ορθή κρίση είναι βασική προϋπόθεση που ενδυναμώνει ηθικά αριστοτελικό σύστημα, επιτάσσοντας την επιθυμία στο λογισμό. Πρόκειται για μια καθαρά διανοητική διαδικασία, η οποία προσανατολίζει προς μια καλή πορεία δράσης. Ο *Προτρεπτικός* παρέχει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να εντοπίσει ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στη μετέπειτα θεωρία του Αριστοτέλη (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Κοινά σημεία με τον *Προτρεπτικό* υπάρχουν στα *Ηθικά Νικομάχεια*, στα *Ηθικά Ευδήμεια* και στον *Πολιτικό*. Βέβαια, οι μελετητές ανέπτυξαν ποικίλες απόψεις σχετικά με την έννοια της φρόνησης στην οποία μάλιστα ο W.Jaegerστηρίζει τη θέση του, ότι αποτελεί μια σοβαρή ένδειξη για την ηθική εξέλιξη της αριστοτελικής θεώρησης. Εντούτοις, για τη θέση του αυτή δέχτηκε κριτική από τους H Margueritte και H.-G. Gadamer. Την κριτική των δυο μελετητών έρχεται να ενισχύσει κατά κάποιο τρόπο και η έννοια της φρόνησης στον αριστοτελικό *Προτρεπτικό*. Όπου δεν

μπορούμε να υποστηρίξουμε φανερά ότι ο Αριστοτέλης ταυτίζει τη φρόνηση με τη φιλοσοφία. Εξάλλου, με βάση και το παραπάνω αριστοτελικό χωρίο η φιλοσοφία εμπεριέχει τη φρόνηση. Στη σημασία της φρόνησης, η οποία απ' ό, τι φαίνεται έχει σημαντικό ρόλο στον *Προτρεπτικό* θα υπεισέλθουμε καλύτερα μέσα από την ανάλυση του Αριστοτέλη για την υπόσταση και αξία της φιλοσοφίας και τη σχέση της με τις αρετές της ψυχής (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Την υπόσταση και αξία της φιλοσοφίας ο Αριστοτέλης προβάλλει μέσα από τον επαγωγικό συλλογισμό, κατά τον οποίο οτιδήποτε γίνεται σύμφωνα με τη φύση και για χάρη κάποιου πράγματος είναι ανώτερος τελικός σκοπός. Τη θέση αυτή αναπτύσσει με παραδείγματα από το χώρο της υγείας και της τέχνης, όπου μάλιστα τα λόγια του θυμίζουν τις απόψεις του αναφορικά με την τέχνη και τη φύση στο έργο του *Περί φύσεως*. Συγκεκριμένα στο *Περί φύσεως* ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η τέχνη άλλοτε επιτελεί όσα η φύση αδυνατεί να ολοκληρώσει και άλλοτε μιμείται τη φύση. Και εφόσον τα προϊόντα της τέχνης έχουν κάποιο σκοπό, είναι φανερό και πως όσα είναι συμφωνά με τη φύση έχουν ένα σκοπό. Ο συλλογισμός του οδηγεί στο ότι «ο τελικός σκοπός είναι πάντοτε καλύτερος σε κάθε περίπτωση». Η κατάληξη του συλλογισμού οδηγεί στην αξία του τέλους που είναι ανώτερη από το προς το τέλος. Πρόκειται για άποψη που απαντάται και στα *Μεγάλα Ηθικά* ότι δηλαδή ο σκοπός είναι πάντα, καλύτερος: «τούτων αεί το τέλος βέλτιον». Στην προκειμένη περίπτωση ο Αριστοτέλης από τον υποθετικό-επαγωγικό συλλογισμό, ότι «εάν ο τελικός σκοπός είναι πάντα καλύτερος και εάν ο σύμφωνος με τη φύση τελικός σκοπός πραγματοποιείται τελευταίος στη διαδικασία του γίνεσθαι» συνάγει ότι το σώμα προηγείται σε αυτή τη διαδικασία της ψυχής, εφόσον η ψυχή ως πιο τέλεια και πιο ανώτερη ακολουθεί μετά το σώμα. Εντούτοις, σε σχέση με το σώμα και την ψυχή τελευταίο είναι το ακόμη πιο τέλει και ανώτερο, η φρόνηση (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η φρόνηση είναι το τελευταίο που εμφανίζεται στην ανθρωπινή φύση. Συνεπώς η φρόνηση είναι ο τελικός σκοπός και αυτό προς χάρη του οποίου έγινε ο άνθρωπος. Από αυτό προκύπτει ότι ο τελικός σκοπός του κάθε ανθρώπου είναι η φρόνηση και η γνώση. Στην ενότητα ψυχής και σώματος ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι το σώμα υπάρχει για χάρη του ανώτερου, δηλαδή της ψυχής. Το συλλογισμό του αναφορικά με την κανονιστική αρχή ότι τα πάντα υπάρχουν για κάποιο σκοπό «ένεκα δέ τίνος πάντα» συνεχίζει και με τη διαίρεση της ψυχής, στο έλλογο «ήν έχον λόγον» και στο άλογο «το δ' ουκ έχον» μέρος της ψυχής. Η διαίρεση της ψυχής σε λογικό και άλογο

μέρος απαντάται στα *Ηθικά Μεγάλα* και στα *Ηθικά Νικομάχεια* και ενδεχομένως στα *Ηθικά Ευδήμεια*. Ειδικότερα τα *Ηθικά Μεγάλα* και *Ηθικά Ευδήμεια* προηγήθηκαν του *Προτρεπτικού* και αποτέλεσαν την αφετηρία που οδήγησε από τον *Προτρεπτικό* στα *Ηθικά Νικομάχεια*. (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η διαίρεση της ψυχής για τον Αριστοτέλη αποτελεί την προέκταση του επιχειρήματος του, ότι όλα υπάρχουν για χάρη κάποιου και επομένως η άλογη ψυχή υπάρχει για χάρη της έλλογης και η έλλογη για χάρη του νου. Και καταλήγει: «Για χάρη της νόησης, λοιπόν, και του νου επιδιώκεται το καθετί από τους ανθρώπους, εφόσον βέβαια τα υπόλοιπα επιδιώκονται για χάρη της ψυχής, εφόσον ο νους είναι το ανώτερο στη σφαίρα της ψυχής και εφόσον τα υπόλοιπα συγκροτήθηκαν για χάρη του ανώτερου». Στη συνέχεια ο Αριστοτέλης επιχειρεί τη διμερή διαίρεση του λογικού μέρους της ψυχής, τονίζοντας τη λειτουργία της διάνοιας, την οποία διακρίνει σε δύο μέρη. Η πρώτη, ενδεχομένως, είναι αλλά δεν την κατονομάζει η «πρακτική διάνοια», την οποία συνδέει με την αρχή του ανθρώπινου συμφέροντος και την αναγκαιότητα της ύπαρξης του σώματος για να την υπηρετήσει, ώστε να περατώσει πράξεις τις οποίες κατευθύνει ο νους με τη βοήθεια του σώματος: «Εφόσον όμως στις πράξεις χρησιμοποιείται η διάνοια, ακόμη και αν ο ίδιος ο άνθρωπος θέτει ως αρχή το συμφέρον και κινείται προς αυτή την κατεύθυνση, από μια έννοια ακολουθεί τη διάνοια. ενώ χρειάζεται και το σώμα να τον υπηρετήσει και επηρεάζεται επιπλέον από την τύχη στα ζητήματα εκείνα που φέρει σε πέρας τις πράξεις, για τις οποίες ο νους κυριαρχεί και πραγματοποιεί τις περισσότερες με τη βοήθεια του σώματος (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η δεύτερη είναι εκείνη που επιδιώκει την αυτοτελή και καθαρή ενατένιση των πραγμάτων και ενδεχομένους πρόκειται για την «Θεωρητική διάνοια, την οποία και θεωρεί ως την πιο τιμημένη και ανώτερη σε σχέση μ' εκείνη που είναι χρήσιμη ως μέσο - εδώ μάλλον' υπαινίσσεται την «πρακτική διάνοια»-, για να επιτευχθεί κάτι άλλο: «Επομένως, από τα ενεργήματα της διάνοιας όσα επιδέχονται για την αυτοτελή και καθαρή ενατένιση των πραγμάτων είναι πιο τιμημένα και ανώτερα από εκείνα που είναι χρήσιμα, για να επιτευχθεί κάτι άλλο». Τη διμερή διαίρεση του λογικού μέρους της ψυχής, που αφορά στη διάνοια, αναλύει διεξοδικότερα ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια*, κάνοντας λόγο για εκείνο το μέρος της ψυχής με το οποίο σκεφτόμαστε και μελετούμε τα όντα που οι αρχικές αιτίες τους είναι αμετάβλητες και

το ονομάζει *επιστημονικό* και το άλλο μέρος, με το οποίο σκεφτόμαστε και μελετούμε τα όντα που μεταβάλλονται το αποκαλεί *λογιστικό*.

Επομένως, στον *Προτρεπτικό* αντιλαμβανόμαστε ίχνη του μετέπειτα εγχειρήματος του Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια* διαχωρίσει ή ακόμη καλύτερα να αποδεσμεύσει τη θεωρία από την πράξη. Ωστόσο στον *Προτρεπτικό* δε διαχωρίζεται ακόμη η σφαίρα της ηθικής από την καθαρή θεωρία. Στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση στη θεωρητική δραστηριότητα, καθώς το ζητούμενο της είναι η σοφία του νου. που η αξία της είναι ανώτερη από την πρακτική σοφία, η οποία στις εκδηλώσεις της σχετίζεται με τη θεωρητική δραστηριότητα, καθώς καθοδηγείται από αυτή. Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να παραλειφθεί η αναφορά στη βασική θέση του Αριστοτέλη, ότι αυτός ακριβώς ο νους και η σοφία είναι που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα. τα οποία, όπως αναφέρει ο φιλόσοφος, έχουν μικρές εκλάμψεις λογικής και της φρόνησης. Το γεγονός αυτό προσιδιάζει κατά κάποιο τρόπο με αυτό που αναφέρει στα *Ηθικά Νικομάχεια*. ότι δηλαδή «φρόνηση έχουν και κάποια ζώα, δηλαδή αυτά που είναι φανερά ότι έχουν κάποια προβλεπτική ικανότητα για τη διαφύλας της ζωής». Φυσικά στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Ο Αριστοτέλης προυποθέτει πλέον τη φρόνηση στο πεδίο της πρακτικής σοφίας και δέχεται την ύπαρξη αυτής μερικώς μόνο σε ορισμένα ζώα. Αυτό δε σημαίνει **ότι** η αποδοχή αυτή ισχύει και στον *Προτρεπτικό*. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Αριστοτέλης έλαβε το έναυσμα από τον *Προτρεπτικό*. για να επαναφέρει το θέμα και να δώσει μια πιο ολοκληρωμένη άποψη, η οποία σαφώς υπόκειται στην πρακτική εκδοχή της φρόνησης, την οποία αναδεικνύει στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Με το πνεύμα αυτό ο Αριστοτέλης πλέκει το εγκώμιο της θεωρητικής σοφίας, δηλαδή της φιλοσοφίας, της οποίας **την** υπόσταση ανέδειξε μέσα από μια ανθρωπολογική οπτική, που αναφέρεται στο δίπτυχο, ψυχή-σώμα, λογική-άλογη ψυχή, θεωρητική-πρακτική διάνοια, θεωρητική-πρακτική σοφία (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η φιλοσοφία είναι η ενέργεια του πνεύματος, η θεωρία όπου βρίσκεται το ύψιστο αγαθό, η γνώση που προηγείται όλων των γνώσεων και το ύψιστο αγαθό είναι ταξινομημένο και καθορισμένο. Η φιλοσοφία είναι η γνώση των αιτίων για όσα θα προκύψουν μετέπειτα, είναι η γνώση για την αρχή και την αλήθεια των όντων, είναι η γνώση όσων προηγούνται και αυτών συνιστώνται τα υπόλοιπα. Μια σε βάθος ανάγνωση του *Προτρεπτικού* και ειδικότερα των παραπάνω σημείων, που επισημάνθηκαν, δε μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε αβίαστα ότι διακρίνεται

εμφανέστατα η πλατωνική επίδραση των ιδεών, όσον αφορά στη γνώση, που παρέχει η φιλοσοφία, θα λέγαμε ότι η φιλοσοφία στον *Προτρεπτικό* επιτυγχάνεται με την εγρήγορση του νου. για να οδηγηθεί ο άνθρωπος σε μια επαρκή γνώση του εαυτού του, στην αυτογνωσία, που είναι η γνώση της πραγματικότητας και η γνώση της αρετής της ψυχή (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Εξάλλου αυτή την προοπτική, που συνάμα είναι και ο τελικός σκοπός του ανθρώπου, συνοψίζει στο τέλος της πραγματείας, αναφέροντας ότι, εάν δε φιλοσοφούμε, δεν αξίζει να ζούμε. Οι θέσεις του αυτές γίνονται εμφανέστερες και αρκετά σαφείς στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Επομένως, η παραπάνω θέση θέτει σε αμφισβήτηση την άποψη του W. Jaeger, που βρίσκει στον *Προτρεπτικό* να αποδίδεται με εκφραστική σαφήνεια η πλατωνική θεωρία των ιδεών. Η φιλοσοφία στον *Προτρεπτικό* είναι η θεωρητική γνώση της πραγματικότητας, στην οποία αντανακλάται και η γνώση της αρετής της ψυχής, Ο Αριστοτέλης προφανώς αφήνει να αναβλύσει από την αντίληψη του για τη φιλοσοφία μια πνευματική και ψυχική ευδαιμονία που εσωτερικεύεται στην αυτοαξία και αξιολογία της φιλοσοφίας. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι διαμέσου της φιλοσοφικής δραστηριότητας θα οδηγηθούμε στη φρόνηση, στη γνώση και στην ευτυχισμένη ζωή. Η φρόνηση αποτελεί τη σημαντικότερη διανοητική αρετή, που πρέπει να διακρίνει τον κυβερνήτη και να χαρακτηρίζει το νόμο, καθώς και αυτός αποτελεί έκφραση φρόνησης. Στον *Προτρεπτικό* η φρόνηση δεν είναι υποδεέστερη της θεωρητικής γνώσης. Αντιθέτως, είναι καταφανής η θεωρητική χροιά της φρόνησης και η παρουσία της στο θεωρητικό βίο του πολιτικού αλλά και των πολιτών (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Αριστοτέλης, αν και αποδέχεται τη διακυβέρνηση του κράτους από τον πιο σπουδαίο πολιτικό άντρα, διευκρινίζει ότι ο μόνος άρχοντας και κύριος είναι ο νόμος ως βασικός εκφραστής της φρόνησης: «Πράγματι, όλοι συμφωνούμε ότι ο πιο σπουδαίος και ο πιο δυνατός στη φύση του πρέπει να κυβερνά και ο νόμος να είναι ο μόνος άρχοντας και κύριος· αυτός όμως είναι έκφραση φρόνησης και λογικής που προέρχεται από τη φρόνηση. Ο Αριστοτέλης επισημαίνει εδώ ότι ο νόμος είναι υπεράνω του βασιλιά. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* υποστηρίζει την ίδια θέση ενισχύοντάς την με τη διαπίστωση ότι «όποιος προτρέπει να κυβερνά ο νόμος είναι σαν να προτρέπει να κυβερνούν αποκλειστικά ο θεός και ο νους» Πρόκειται για μια ακόμη ένδειξη ότι ο Αριστοτέλης δεν υιοθετεί απόλυτα τις πλατωνικές θέσεις, εφόσον ο Πλάτωνας στον *Πολιτικό του* δέχεται ότι σε

μια άριστη πολιτεία δεν πρέπει να άρχουν οι νόμοι, αλλά ο προικισμένος με φρόνηση πολιτικός άντρας (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012)

Τη φρόνηση, όπως και το φρόνιμο, ορίζει ο Αριστοτέλης ως «τον πιο ακριβέστερο όρο», δηλαδή το πλατωνικό μέτρο ή αυτό που μετέπειτα ο Αριστοτέλης αποκαλεί μεσότητα. Την κατανόηση των θεμάτων της ηθικής και της πολιτικής και οι δύο φιλόσοφοι δε στηρίζουν σε ποσοτικές μετρήσεις και με την ακρίβεια της μαθηματικής επιστήμης, αλλά με το είδος της *μετρητικής τέχνης*. Στο πνεύμα αυτό η φρόνηση του πολιτικού άντρα στον Πλάτωνα είναι σημείο εκκίνησης για την αριστοτελική μεσότητα. Εντούτοις, εδώ υπάρχει μια διαφοροποίηση, ενώ στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης δε φαίνεται να προβαίνει στη μετακίνηση της πλατωνικής φρόνησης από τη θεωρητική γνώση στο πεδίο της πρακτικής σοφίας, στα *Ηθικά Νικομάχεια* είναι πλέον εμφανής αυτή η μετατόπιση. Ωστόσο τη διανοητική αρετή της φρόνησης ο Σταγειρίτης τη συνδέει και στα δύο έργα με τη θεωρία της μεσότητας (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Τη φρόνηση αντιλαμβάνεται ο Αριστοτέλης ως το ανώτερο απ' όλα τα αγαθά. εφόσον και στην ανθρώπινη προαίρεση η επιλογή της φρόνησης αναδεικνύει την αρετή της ψυχής του ανθρώπου που την επιλέγει. Επομένως, η επιλογή της φρόνησης για τον φρόνιμο άντρα καθιστά εμφανές ότι η ηθική αρετή προσδιορίζει την ορθότητα της προαίρεσης, εφόσον ο άνθρωπος επιλέγει να ζήσει με τις επιταγές της φρόνησης (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Στον *Προτρεπτικό* του Αριστοτέλη συναντούμε ίχνη της προσπάθειας του να θέσει τις βάσεις της ηθικής θεωρίας που μετέπειτα ανέπτυξε στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Στο πλαίσιο αυτό αναγνωρίζει ότι η φρόνηση και η γνώση είναι χρήσιμες για τη ζωή, για την καθημερινή ζωή του ανθρώπου, εφόσον οι σκέψεις και οι ενέργειες κατευθύνονται από αυτές: «Η φρόνηση και η γνώση επιλέγονται και επιδιώκονται από τους ανθρώπους καθαυτές /διότι ούτε καν να ζει κάποιος ως άνθρωπος δεν είναι δυνατόν χωρίς αυτές/ και αποδεικνύονται χρήσιμες στη ζωή, εφόσον κανένα αγαθό δε μας παρουσιάζεται, αν δεν ολοκληρώνεται μετά από σκέψη και ενέργειες που υπαγορεύονται από τη φρόνηση» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η φρόνηση κυριαρχεί στην ηθική του Αριστοτέλη με θεωρητικό περιεχόμενο, στο οποίο ο Αριστοτέλης επιχειρεί έστω και έμμεσα να δώσει μια πρακτική υφή: το εγχείρημα αυτό θα ολοκληρώσει πλήρως στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Και εδώ παρατηρείται η διάκριση της φρόνησης από τη φιλοσοφία, εφόσον δέχεται ότι στην

απόκτηση της ευτυχισμένης ζωής, της αρετής και της φρόνησης φτάνει ο άνθρωπος μέσα από τη θεωρητική δραστηριότητα της φιλοσοφίας. «Ωστόσο, η Ευτυχισμένη ζωή συνίσταται είτε στη χαρά είτε στη κατοχή της αρετής είτε στη φρόνηση. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να φιλοσοφούμε, διότι όλα αυτά κατεξοχήν και την καθαρότητα τους μας παρουσιάζονται διάμεσου της φιλοσοφικής δραστηριότητας» Στο συγκεκριμένο χωρίο ο Αριστοτέλης δεν ταυτίζει τη φρόνηση με τη φιλοσοφία, αλλά προφανώς όπως και την ηθική αρετή τις θεωρεί σκοπούς στους οποίους οδηγείται ο άνθρωπος επιτυγχάνοντας το ανώτερο τέλος κ σκοπό όλων. τη φιλοσοφία.

Αμέσως παρακάτω ο Αριστοτέλης επιχειρεί και πάλι έμμεσα μια εύστοχη διάκριση ανάμεσα στη θεωρητική και στη πρακτική γνώση ξεχωρίζοντας τα *αγαθά* από τα *αναγκαία*. Αναφερόμενος στα *αναγκαία* επισημαίνει ότι πρόκειται για πράγματα τα οποία επιδιώκονται για χάρη κάποιου άλλο ενώ τα *αγαθά* τα επιλέγει ο άνθρωπος αποκλειστικά και μόνο για τη δική τους αξία ή αυτοαξία: «Το να αναζητά κάποιος από κάθε γνώση να προκύπτει κάτι άλλο και να πρέπει, σύμφωνα με αυτόν, να αποδεικνύεται αυτή χρήσιμη είναι εκδήλωση ανθρώπου που αγνοεί πλήρως πόσο ουσιαστικά διαφέρουν τα αγαθά και τα αναγκαία, που διαφέρουν πάρα πολύ μεταξύ τους. Τα πράγματα που προτιμώνται για κάτι άλλο και χωρίς τα οποία δεν είναι δυνατό να ζούμε πρέπει να ονομάζονται αναγκαίες και απαραίτητες προϋποθέσεις, ενώ όσα προτιμώνται αυτοτελώς, ακόμη και αν δεν προκύπτει κάτι άλλο από αυτά. (ενν. πρέπει να ονομάζονται) αγαθά με την κυριολεκτική σημασία». Εδώ η φρόνηση παρουσιάζεται ως διανοητική και θεωρητική δραστηριότητα, που διακρίνει έναν ελεύθερο άνθρωπο στη ζωή. «Έτσι, λοιπόν. ξεκινώντας από τη βούληση της φύσης εκφράσαμε την προτροπή μας για τη φρόνηση, ως προτροπή για κάτι που αποτελεί αγαθό και είναι από μόνο του πολύτιμο, ακόμη και αν δεν προκύπτει από αυτό τίποτα χρήσιμο για την ανθρώπινη ζωή» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Έτσι, η φρόνηση στο σημείο αυτό του *Προτρεπτικού* είναι η γνώση των γενικών αρχών, του καθόλου. Στο πνεύμα αυτό ενισχύει ο Αριστοτέλης την αξία της θεωρητικής φρόνησης, αναφέροντας ότι είναι χρήσιμη για όσους στο μέλλον θα γίνουν γιατροί και γυμναστές, καθώς θα καταστούν δημιουργοί της αρετής του σώματος. Ακόμη περισσότερο η αξία της αναφαίνεται στους καλούς νομοθέτες, οι οποίοι ασχολούνται με τις αρετές της ψυχής. Η φρόνηση είναι για τον Αριστοτέλη η χάραξη του ηθικού σκοπού και το προσδιοριστικό στοιχείο των αρετών της ψυχής. Η πολιτική φρόνηση θα πρέπει να χαρακτηρίζει τους νομοθέτες, και συγκεκριμένα η

νομοθετική φρόνηση καθώς οι ορθοί νόμοι καθορίζουν :την ευτυχία ή τη δυστυχία του κοινωνικού συνόλου (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Το σημείο που τονίζει εδώ ο Αριστοτέλης είναι ότι η φιλοσοφία, που εδώ την εξισώνει με τη θεωρητική φρόνηση, είναι απαραίτητη αφενός σ' εκείνους που είναι εξοικειωμένοι από την εμπειρία με την επιστήμη τους, όπως γιατροί ή γυμναστές. Αφετέρου θεωρείται ακόμη περισσότερο απαραίτητη στους νομοθέτες, που είναι εξοικειωμένοι με θέματα ηθικής και πολιτικής. Έτσι, η εμπειρία και η φρόνηση, στην οποία εμπεριέχεται η ενόραση και η θεωρητική γνώση, είναι πολύ σημαντικά, για έναν πολιτικό. «Πράγματι οι πρώτοι είναι απλώς δημιουργοί της αρετής του σώματος, ενώ οι δεύτεροι, που ασχολούνται με τις αρετές της ψυχής και φιλοδοξούν να διδάξουν για την ευτυχία και τη δυστυχία της πόλης, έχουν πολύ περισσότερο ανάγκη τη φιλοσοφία» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Ο φρόνιμος πολιτικός που φιλοσοφεί και γνωρίζει την αλήθεια των πραγμάτων μπορεί να νομοθετήσει βάσει κανόνων, με τους οποίους θα κρίνει το δίκαιο, το καλό και το συμφέρον. Ο Αριστοτέλης, προφανώς θέλει να δείξει ότι η πολιτική αναφέρεται στην ηθική. Τη θεμελίωση της πολιτικής στην ηθική βασίζει σ' ένα επιχείρημα που θυμίζει την πλατωνική θεωρία του σπηλαίου. «Μόνο ο φιλόσοφος απ' όλους τους άλλους αποτυπώνει τα ίδια ακριβώς πράγματα, διότι ατενίζει αυτά και όχι τα μηνύματά τους». Ο πολιτικός υφίσταται σε επίπεδο θεωρίας και ενατένισης των πραγμάτων μια διανοητική άσκηση και είναι ο μόνος που γνωρίζει την ουσία του καλού, του δίκαιου και του συμφέροντος. Ο πολιτικός είναι φιλόσοφος και γι' αυτό είναι ο μόνος του οποίου «οι νόμοι είναι σταθεροί και οι πράξεις ορθές και καλές». Ο πολιτικός φιλόσοφος διακρίνεται από την αντίληψη της φιλοσοφικής λογικής.. Μέτρο του πολιτικού, που νομοθετεί είναι η γνώση για τη φύση και την αλήθεια των πραγμάτων ή το θείο «Διότι ο φιλόσοφος είναι ο μόνος που ζει προσβλέποντας στη φύση και στο θείο».

Φυσικά ο φιλόσοφος είναι και φρόνιμος. Αναδεικνύεται στον *Προτρεπτικό* μια αριστοτελική πολιτική, η οποία φαίνεται να θεμελιώνεται σε μια μη αμιγώς πλατωνίζουσα φιλοσοφική προβληματική. Αυτό ακριβώς αναδεικνύεται από το γεγονός ότι τα είδη αντικαθίστανται από την αληθινή φύση και ουσία των πραγμάτων, γεγονός που προσανατολίζει την πολιτική συμπεριφορά και δράση . Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι διάμεσου της ενορατικής και θεωρητικής αυτής γνώσης αποκτούμε γνώση για όλα τα πράγματα «και άλλα αποφεύγουμε και γενικά

αποκτούμε όλα τα αγαθά διαμέσου αυτής». Ακολουθως, όμως χωρίς να θέλει να αποφύγει τη πρακτική σοφία θεωρεί ότι ωφέλιμη για την ανθρώπινη ζωή είναι όχι μόνο η γνώση αλλά και η πράξη, επικαλούμενος το παράδειγμα της υγείας «ούτε υγιείς είμαστε, επειδή γνωρίζουμε ό, τι δημιουργεί την υγεία, αλλά επειδή τα προσφέρουμε στο σώμα μας», καθώς και άλλα παραδείγματα. Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης επαναφέρει το θέμα της πρακτικής σοφίας, τονίζοντας ότι η φρόνηση και η φιλοσοφία ως υπέρτατη θεωρητική αξία αποτελούν κριτήριο «για την πραγματοποίηση καλών πράξεων ή κάτι χρήσιμο για τέτοιες πράξεις» (TRIANΤΑΡΗ, 2012).

Τη συνύπαρξη θεωρίας και πράξης διαβλέπει μέσα από τη συσχέτιση της γνώσης του υπεραισθητού όντος. που είναι και η γνώση του δέοντος στο πρακτικό πεδίο. Η φιλοσοφία είναι καθοδηγητική της πράξης. Παρά το γεγονός ότι στο στοχασμό του Αριστοτέλη όσον αφορά στη φρόνηση διακρίνεται η πλατωνική επίδραση, είναι ανύπαρκτη στη σκέψη του η πρακτική υφή της. θέτοντας στον *Προτρεπτικό* ορισμένα στοιχεία σημαντικά για τη δομή της ηθικό-πολιτικής διδασκαλίας στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Με βάση τα παραπάνω Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο *Προτρεπτικός* υπήρξε μια πραγματεία μεταβατική στον αριστοτελικό στοχασμό, με κύρια αναφορά στο εγχείρημα του Αριστοτέλη να εξελίξει σταδιακά στην πορεία του τη διδασκαλία του για τη φρόνηση, τη θεωρητική γνώση, τη σοφία. Το γεγονός αυτό και μόνο ανατρέπει την αντίληψη εκείνων των ερευνητών που επιθυμούν να βλέπουν στον *Προτρεπτικό* ισχυρή την επίδραση της πλατωνικής διδασκαλίας στον Αριστοτέλη. Φυσικά δεν θεωρείται τολμηρή η παρατήρηση, ότι ο Αριστοτέλης ως μαθητής του Πλάτωνα πάντοτε φέρει στα έργα του ακόμη και στα πιο μεταγενέστερα ίχνη της πλατωνικής διδασκαλίας, αλλά αυτό δεν αναιρεί την πρωτοτυπία και την εξέλιξη του αριστοτελικού στοχασμού.

Στο πλαίσιο αυτό δύναται να τοποθετηθεί στον *Προτρεπτικό* η ανωτερότητα της φιλοσοφίας από την πρακτική σοφία, καθώς και η αυτοαξία της πρώτης. Εντούτοις, δεν εξαφανίζεται εντελώς η πρακτική σοφία, αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας θεωρητικής γνώσης της φιλοσοφίας, που αποτελεί το καλύτερο θεμέλιο για τις ανθρώπινες πράξεις. Έτσι, ο πολιτικός φιλόσοφος ή ο φιλόσοφος πολιτικός διακρίνεται για τη φρόνηση, η οποία αντανακλάται και στα έργα του και κυρίως όταν πρόκειται να νομοθετήσει. Εκεί ακριβώς αναδεικνύεται η ισχύς της φιλοσοφικής γνώσης και συνάμα δοκιμασίας, η οποία, αν και είναι ανώτερο αγαθό, στην απόκτηση της είναι εύκολη για τους εξής λόγους: α. η ενασχόληση με τη φιλοσοφία δεν απαιτεί

χρήμα και χρόνο, καθώς η πρόοδος σε αυτήν γίνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα και β. η φιλοσοφία είναι οικεία ενασχόληση σε όλους τους ανθρώπους, διότι προκαλεί ευχαρίστηση. Επιπλέον, δεν είναι διόλου επίπονη, διότι δε χρειάζεται εργαλεία και ξεχωριστό τόπο για την επίτευξη της. Η φιλοσοφία είναι ανθρώπινη προαίρεση και προϋποθέτει διάνοια και με αυτή προσεγγίζεται η αλήθεια. Πρόκειται για μια εσωτερική διανοητική ανάταση του ανθρώπου, μια εσωτερική γνώση που φέρει τον άνθρωπο σε γνωριμία με τον εαυτό του και με την κοσμική πραγματικότητα. Η φιλοσοφία είναι μια κατάσταση «θεωρίας», πέρα από κάθε πρακτική σκοπιμότητα· είναι μια καθαρά νοητική ενέργεια και αυτοσκοπός της γνώσης (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Την ανάδειξη της ανωτερότητας της φιλοσοφίας επιδιώκει ο Αριστοτέλης και μέσα από την ανθρωπολογική προσέγγιση της. Συγκεκριμένα προσπαθεί να πείσει το βασιλιά Θεμισώνα ότι πολύ περισσότερο ένας βασιλιάς θα πρέπει να ενασχολείται με τη φιλοσοφία, διότι αυτή του παρέχει φρόνηση, μια εξίσου ανώτερη θεωρητική δύναμη με αυτή της φιλοσοφίας. Από τη θέση αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να προσδιορίσει το σκοπό και την έννοια της φρόνησης με επίκεντρο τον άνθρωπο.

Η φρόνηση ως έννοια και η φιλοσοφία ως τελικός σκοπός στην ανθρωπολογική αντίληψη του Προτρεπτικού

Στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης δημιουργεί μια αναγκαία συνάφεια ανάμεσα στο φρόνιμο άνθρωπο και στον κυβερνήτη ή πολιτικό ενός κράτους. Οντολογική και αξιολογική προτεραιότητα έχει ο άνθρωπος ως ανώτερος από τα άλλα ζώα, καθώς διαθέτει τη λογική ψυχή, που είναι ανώτερη από το σώμα. Ο άνθρωπος ως ανώτερο υν διαθέτει ως προνόμια τη φρόνηση και την αρετή, που είναι ανώτερη αξιολογικά από τα υλικά αγαθά «η ψυχή είναι ανώτερη από το σώμα | διότι είναι πιο ικανή, για να κυβερνά| και στη σφαίρα της ψυχής αυτό που διαθέτει λογική και διάνοια, διότι τέτοιου είδους είναι αυτό που δίνει εντολές και απαγορεύει και λέει ό, τι πρέπει ή δεν πρέπει να πράττει κάποιος». Γι' αυτόν άνθρωπο που διαθέτει διάνοια, λογική ψυχή, το πιο σημαντικό έργο είναι η γνώση της αλήθειας και επομένως ο κύριος σκοπός του είναι η θεωρία. Εδώ η θεωρία για τον Αριστοτέλη είναι η ενέργεια του νου προς μια

γνώση ανώτερου βαθμού, Αυτή ακριβώς η θεωρία του ύψιστου αγαθού, της ύψιστης γνώσης. είναι και ο πιο κύριος τελικός σκοπός. Σε αυτή τη θεωρία σημαντικός είναι ο ρόλος της φρόνησης (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ,2012).

Και επειδή συνήθως επιλέγουμε αυτό για χάρη του οποίου επιλέγεται και το άλλο, αξίζει να επιλέγουμε ως ανώτερη τη φρόνηση, που αντιστοιχεί προς τη θεωρητική γνώση. Επόμενους «το γνωστικό μέρος, και χωριστά και σε συνδυασμό με άλλα. είναι το ανώτερο μέρος όλης της ψυχής και η αρετή του είναι γνώση. Η φρόνηση δεσπόζει την ηθική του Αριστοτέλη και τοποθετώντας την στη σφαίρα. Της θεωρητικής διάνοιας εκεί δηλαδή που βρίσκεται η σοφία, επισημαίνει ότι έργο της δεν είναι καμία από τις αρετές, αλλά είναι ανώτερη και από αυτές ακόμη τις αρετές. Η φρόνηση δεν έχει ως έργο της κάθε αρετή της ψυχής, ούτε την ευδαιμονία, ούτε είναι παραγωγική. Η φρόνηση, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι «μέρος της αρετής και της ευδαιμονίας, διότι ή από αυτή ενν. προέρχεται) ή με αυτή ταυτίζεται η ευδαιμονία» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Το σημαντικό εδώ είναι ότι, αν και ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει σαφέστατα μια θεωρητική δύναμη στη φρόνηση, δεν την ταυτίζει με τη θεωρία με την οποία προφανώς αναφέρεται στη φιλοσοφία «Επομένως, η φρόνηση και η θεωρία είναι έργο της ψυχής και αυτό είναι που πρέπει οι άνθρωποι να επιλέγουν απ όλα, όπως ακριβώς, κατά την άποψη μου». Η φρόνηση ή όπως ο Αριστοτέλης αποδέχεται η φρόνιμη σκέψη, ενέχει μέσα την αλήθεια και συνεπώς είναι «περισσότερο άξια επιλογής από το να διαμορφώσει μια αληθή γνώση». <Οι επισημάνσεις του Σταγειρίτη σχετικά με τη φρόνηση ρίχνουν περισσότερο φως στην ερμηνευτική προσπάθεια των μελετητών σχετικά με την έννοια της φρόνησης, η οποία αναφαίνεται μέσα από την αριστοτελική διάνοηση. Συγκεκριμένα στα πρώιμα έργα του Αριστοτέλη η φρόνηση είναι ισοδύναμη με τη φιλοσοφική γνώση. Στα *Ηθικά Ευδήμεια*. που τοποθετούν χρονικά λίγο πιο μπροστά από τον *Προτρεπτικό*. είναι σαφής ο θεωρητικός χαρακτήρας της φρόνησης. Στο *Προτρεπτικό* συνεχίζει να υφίσταται η φρόνηση ως θεωρητική γνώση, αλλά σε πολλά σημεία της πραγματείας είναι εμφανέστατα και ίχνη του πρακτικού χαρακτήρα της. Πάντως το σημαντικό είναι ότι δεν ταυτίζεται με τη φιλοσοφία ή τη θεωρία όπως αναφέρεται στο κείμενο. Η παρουσία της φρόνησης στον *Προτρεπτικό* διευκολύνει τον Αριστοτέλη να περάσει στα *Ηθικά Νικομάχεια* στον πρακτικό χαρακτήρα της. καθιστώντας την ως αρετή που συνυφαίνεται πλέον στην πράξη και όχι στη θεωρία (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ,2012).

Εντούτοις αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η έννοια στα ηθικά έργα του Αριστοτέλη, η αξία της θεωρητικής γνώσης και του θεωρητικού βίου συνάδει με την πραγμάτωση της ευδαιμονίας σε όλη την έκταση του αριστοτελικού έργου. Η φρόνηση ως θεωρητική γνώση είναι αξία επιλογής. Αυτό συνάγει Ο Αριστοτέλης από το γεγονός ότι, εφόσον η αίσθηση και συγκεκριμένα η όραση παρέχει μια μορφή γνώσης και την προτιμούμε, διότι χωρίς αυτή δεν υπάρχει ζωή «η ζωή διακρίνεται από τη μη ζωή χάρη στην παρουσία της αίσθησης και διαμέσου της παρουσίας της αίσθησης και της ικανότητας για αίσθηση ορίζεται η ζωή. Όταν αυτή (ενν. αίσθηση αφαιρείται, δεν αξίζει η ζωή, σαν να εξαφανίζεται η ίδια η ζωή με την εξαφάνιση της αίσθησης», πολύ περισσότερο ως ανώτερη μορφή γνώσης, θα πρέπει να προτιμούμε τη φρόνηση «η οποία και από αυτή ακόμη τη ζωή αξίζει περισσότερο να προτιμάται. εφόσον είναι η πιο σημαντική από την αλήθεια». Οι συνετοί άνθρωποι πρέπει να επιδιώκουν τη φρόνηση, τη διανοητική ζωή, για να γευτούν τις αληθινές απολαύσεις (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Έτσι, με μια σειρά παραδειγμάτων που αναδεικνύουν την ετερότητα που υπάρχει ανάμεσα στη δύναμη και ενέργεια, στο δυνάμει και ενεργεία, ο Αριστοτέλης τονίζει ότι η φρόνηση δεν πρέπει απλά και μόνο να τη διαθέτουμε, αλλά και να ενεργούμε ορθά με βάση αυτή. Επομένως ότι σε ανώτερο βαθμό κάνει χρήση πρέπει να λέμε για αυτόν που κάνει σωστή χρήση, διότι η προς τον τελικό σκοπό και η σύμφωνη με τη φύση| χρήση απαντώνται σε αυτόν που κάνει χρήση σωστή και με ακρίβεια» Πραγματώνουμε τοστόχο και ζούμε ευτυχισμένη ζωή, μόνο όταν ενεργούμε φιλοσοφικά και αγωνιζόμαστε για την αλήθεια και στην πρακτική ζωή «σε ανώτερο βαθμό ζει αυτός που διανοείται σωστά και περισσότερο απ' όλους αυτός που κατεξοχήν συμφωνεί με την πραγματικότητα· αυτός είναι όποιος εκδηλώνει φρόνηση και θεωρεί τα πράγματα με βάση την πιο ακριβή γνώση και η τέλεια ζωή εμφανίζεται τότε και πρέπει να αποδίδεται ως χαρακτηρισμός σε αυτούς που εκδηλώνουν τη φρόνηση και είναι φρόνιμοι. Η πιο ευχάριστη δραστηριότητα είναι η φιλοσοφική, διότι είναι τέλεια, ανεμπόδιστη και φέρει μέσα της τη χαρά. « Εντούτοις, η τέλεια και ανεμπόδιστη ενέργεια έχει μέσα της τη χαρά· οπότε η θεωρητική ενέργεια θα πρέπει να είναι η πιο ευχάριστη απ' όλες».

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, την πιο γλυκιά και ευτυχισμένη ζωή τη βιώνει ο άνθρωπος που η ευχαρίστηση του απορρέει από τη δραστηριότητα της ψυχής και συγκεκριμένα από μια, τη δραστηριότητα της φρόνησης, με αποτέλεσμα η ζωή της

φρόνησης να συνιστά μέρος του τελικού σκοπού. Η άποψη αυτή συνάγεται από το αριστοτελικό συμπέρασμα ότι «η ευχάριστη ζωή και η χαρά στην πραγματικότητα βρίσκεται αποκλειστικά ή κατεξοχήν στους φιλοσόφους» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης ταυτίζει την ευδαιμονία είτε με τη φρόνηση, είτε με τη σοφία είτε με την αρετή ή με όλα αυτά μαζί. Η ευδαιμονία βασίζεται σε εσωτερικά αγαθά, και ειδικότερα στις διανοητικές και ηθικές αρετές του ανθρώπου. Η αρετή είναι το ανώτερο στοιχείο στον άνθρωπο, εφόσον ως ενέργεια ψυχής αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ευδαιμονία. Εντούτοις, ο Αριστοτέλης θεωρεί συγκριτικά ως ανώτερη και αυτής της αρετής την φρόνηση, καθώς με την απουσία της δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί η ευδαιμονία. Κατά το φιλόσοφο η φρόνηση αποτελεί τη βάση για την ευδαιμονία, ακόμη και εάν οι ηθικές αρετές ταυτίζονται με την ευδαιμονία. Ο Αριστοτέλης επιχειρεί μια ταξινόμηση, στην οποία η φρόνηση βρίσκεται στην κορυφή, ακολουθεί η ευδαιμονία και στο τέλος οι αρετές. Η θέση του Σταγειρίτη αντανάκλα προφανώς τις πλατωνικές απόψεις στον *Ευθύδημο*, όπου η ευδαιμονία εξαρτάται από τη σοφία και τη σύνεση. Πρωταρχικός σκοπός του ανθρώπου είναι να γίνει σοφότερος. (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Ο Αριστοτέλης καταλήγει στην αναγκαιότητα του ότι όλοι πρέπει να φιλοσοφούν. « Επομένως, να φιλοσοφούν πρέπει όλοι όσοι το μπορούν, διότι ή αυτό είναι η τέλεια καλή ζωή ή κατεξοχήν αυτό απ' όλα. για να αναφέρουμε ένα μόνο, οδηγεί τις ψυχές [ενν. στην τέλεια καλή ζωή]». Από το στοχασμό του αναδύεται η Σωκρατική ηθική, θεωρώντας ότι η ευτυχία αποτελεί συνάρτηση της καθοδήγησης της ζωής και της συμπεριφοράς μας από τη φιλοσοφία, τη γνώση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως έχει το εγχείρημα του Αριστοτέλη να επιδιώξει την παρότρυνση και προτροπή προς τη φιλοσοφία μέσα από τους δυο τρόπους συστηματοποίησής της Σωκρατικής ηθικής, τις οποίες, ενδεχομένως, γνώριζε ο φιλόσοφος. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο ο άνθρωπος χρειάζεται τη γνώση του καλού και του κακού, και στην προκειμένη περίπτωση τη γνώση του να είσαι φρόνιμος στη σκέψη και άφρονος. «Είναι, λοιπόν, στον καθένα φανερό ότι κάποιος δε θα προτιμούσε να ζήσει έχοντας την πιο μεγάλη περιουσία και δύναμη από τους ανθρώπους, έχοντας όμως απομακρυνθεί από τη φρόνιμη σκέψη και όντας παράφρονος, ακόμη και αν πρόκειται να επιδιώξει και να χαρεί τις πιο έντονες ηδονές, όπως ακριβώς περνούν τη ζωή τους ορισμένοι από τους παράφρονες.

Επομένως την αφροσύνη, καθώς φαίνεται, αποφεύγουν κατεξοχήν όλοι οι άνθρωποι. Το αντίθετο όμως στην αφροσύνη είναι η φρόνησ7] και από τα αντίθετα το ένα πρέπει να αποφεύγεται και το άλλο να επιλέγεται». Τη γνώση του καλού και του κακού, του φρόνιμου και του άφρονα παρέχει ο Αριστοτέλης και μέσα από ένα παράδειγμα, που σχετίζεται με την υγεία «πρέπει να αποφεύγεται η ασθένεια, έτσι πρέπει να επιδιώκεται από εμάς η υγεία. Λοιπόν, η φρόνηση απ' ό. τι φαίνεται και σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα. δείχνει εκείνο που προτιμάται περισσότερο απ' όλα ...». Αυτόν τον τρόπο ονομάζει ο E. Brown «ωφελμιστικό ευδαιμονισμό» και είναι περισσότερο εμφανής στον Πρωταγόρα, ο οποίος αντιλαμβάνεται τη γνώση του καλού και του κακού ως μια τέχνη υπολογιστική, που αναδεικνύει πως ο άνθρωπος μπορεί να λάβει μια μακροπρόθεσμη ευχαρίστηση Επομένως, συμφωνά με τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος μέσα από την γνώση της ετερότητας του φρόνιμου από τον άφρονα μπορεί να κατανοεί σε βάθος, υπολογιζόμενος ακόμη και το βαθμό της ευχαρίστησης με βάση το μέτρο που έρχεται σε επαφή με τη φρόνιμη σκέψη, υπολογίζοντας και αποτιμώντας παράλληλα ότι όλα τ' άλλα δεν έχουν καμία αξία: «Επομένως, όλοι στο μέτρο που έρχονται σε επαφή με τη φρόνιμη σκέψη και μπορούν να γεύονται αυτή τη κατάσταση θεωρούν ότι τα υπόλοιπα δεν αξίζουν τίποτα και για το λόγο αυτό κανένας από εμάς δε θα άντεχε να μείνει μεθυσμένος ή παιδί μέχρι τέλος» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ,2012).

Σύμφωνα με το δεύτερο τρόπο, τον οποίο ο E. Brown ονομάζει «συνειρμικό ευδαιμονισμό» ο άνθρωπος χρειάζεται τη γνώση του καλού και του κακού, του φρόνιμου και του άφρονα, διότι μια ζωή με αληθινή γνώση είναι ευτυχισμένη. Με αυτό τον τρόπο υποστηρίζει ο E. Brown ότι προκαλείται άρση των ψυχολογικών συγκρούσεων και συνάδει η γνώση με την ευτυχία. Αυτός ο τρόπος ήτο μοντέλο, όπως θα λέγαμε του «συνειρμικού ευδαιμονισμού», γίνεται εμφανές στον *Ευθύδημο* Αυτόν τον τρόπο του «συνειρμικού ευδαιμονισμού» συνάγει ο Αριστοτέλης με το παράδειγμα του ανθρώπου που κοιμάται και εκείνου που είναι ξυπνητός. Στην πρώτη περίπτωση ο άνθρωπος που κοιμάται δια των ονείρων του έχει μόνο το είδωλο της πραγματικότητας και όχι την αληθινή γνώση (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Την οποία κατέχει μόνο ο άνθρωπος που είναι ξυπνητός: «Όλες οι ηδονές είναι παρούσες στον άνθρωπο που κοιμάται, διότι κατά τη διάρκεια του ύπνου οι παραστάσεις της φαντασίας είναι ψεύτικες, ενώ οι παραστάσεις σε όσους μένουν ξύπνιοι είναι αληθινές. Πράγματι, σε τίποτα άλλο δε διαφέρουν μεταξύ τους ο ύπνος

και η εγρήγορση παρά μόνο στο ότι στη μια περίπτωση η ψυχή πολλές φορές βρίσκεται μέσα στην αλήθεια, ενώ του ανθρώπου που κοιμάται τότε απατάται. εφόσον κάθε όνειρο είναι είδωλο και ψεύδος» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Την αναζήτηση της αληθινής γνώσης αναδεικνύει ο Αριστοτέλης μέσα από την αντίθεση του φανερού-γνωστού και άδηλου-άγνωστου. Οι άνθρωποι αποφεύγουν το θάνατο, εξαιτίας της φιλομάθειας της ψυχής, από τη φύση τους επιδιώκουν το γνωστό-φανερό. προτιμούν τους γνωστούς από τους άγνωστους φίλους. Κατά τον ίδιο τρόπο προτιμούν τη φρόνηση, για να κερδίσουν μια ζωή ευτυχισμένη.

Την προτροπή προς τη φρόνηση και την αληθινή γνώση πραγματώνει μέσα από ένα σκεπτικισμό, που αναδεικνύει την αίσθηση ως ένα ανακριβές κριτήριο για την αληθινή γνώση (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Η μεταβλητότητα των ανθρώπινων πραγμάτων και των ανθρώπινων σκέψεων δεν αναδεικνύουν την εγκυρότητα της αληθινής γνώσης . διότι όλα αυτά είναι ένα θεατρικό σκηνικό «Το ίδιο θα μπορούσε να συνειδητοποιήσει κάποιος και με βάση τα ακόλουθα, εάν εξετάσει μέσα σε πλήρη καθαρότητα την ανθρωπινή ζωή. θα διαπιστώσει, πράγματι, ότι όσα θεωρούνται από τους ανθρώπους σπουδαία είναι όλα θεατρικό σκηνικό οπότε σωστά λέγεται ο άνθρωπος είναι ένα τίποτα και ότι κανένα από τα ανθρώπινα πράγματα δεν είναι σταθερό. Η δύναμη, το μεγαλείο και η ομορφιά είναι αστεία και χωρίς την παραμικρή αξία και ομορφιά δίνει την εντύπωση ότι είναι κάτι σπουδαίο, διότι τίποτα δεν είμαστε σε θέση να δούμε με ακρίβεια» Η άμεση επίκληση της σκεπτικής θεώρησης είναι ένα ισχυρό επιχείρημα στον *Προτρεπτικό* για να γίνει πιο κατανοητή και πιο πειστική η παρακίνηση προς τη φιλοσοφία, την αληθινή γνώση των πραγμάτων (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Ο Αριστοτέλης αποβλέπει σε μια συγκριτική αποτίμηση της επισφαλούς γνώσης των ανθρώπινων σκέψεων και πράξεων σε σχέση με την αληθινή γνώση των πρώτων αρχών και αιτίων μέσα από ένα πλατωνικό αγνωστικισμό, που περιορίζεται στη δυσπιστία, στην κατωτερότητα και στην ψευδαίσθηση όσων ο άνθρωπος βιώνει δια των αισθήσεων χωρίς να επιλέγει και να κατευθύνεται στην εννοιακή γνώση, που του παρέχει η ενασχόληση με τη φιλοσοφία. Είναι γεγονός ότι στον *Προτρεπτικό* ο Αριστοτέλης συχνά επιμένει στην ετερότητα του σώματος προς την ψυχή, επιχειρώντας παράλληλη διάκριση ανάμεσα στην ετερότητα των τεχνών, της ιατρικής και της γυμναστικής, που φροντίζουν για το σώμα προς την εκπαίδευση της ψυχής, που επιτελείται με τη ρητορική φιλοσοφία (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Από τη θέση αυτή ο *Προτρεπτικός* αναδεικνύει και μια άλλη οπτική της φιλοσοφίας ως προς τη χρησιμότητά της στη ρητορική, που ως τέχνης του λόγου και της πειθούς συνδέεται άρρηκτα και κατευθύνεται από τη φιλοσοφία στην οποία φθάνουμε με τη φρόνηση και τη νόηση που είναι τα μοναδικά θεϊκά στον άνθρωπο «Τίποτα θεϊκό ή μακάριο δε χαρακτηρίζει τους ανθρώπους εκτός από εκείνο, το μόνο άξιο ενδιαφέροντος και φροντίδας, το όσο μέρος νου και φρόνησης υπάρχει μέσα μας, διότι απ' όσα μας χαρακτηρίζουν αυτό μόνο φαίνεται ότι είναι αθάνατο και το μόνο θεϊκό στοιχείο». Στην αθλιότητα της ζωής ο Αριστοτέλης αντιπαραβάλλει το θεϊκό ανθρώπινο νου. επικαλούμενος τα λόγια του Αναξαγόρα.«Ο νους μας είναι ο θεός" είπε ο Ερμότιμος είτε ο Αναξαγόρας το είπε αυτό) και ότι «η θνητή διάρκεια ζωής έχει μέσα της μέρος κάποιου θεού». Με τα λόγια αυτά προφανώς ο Αριστοτέλης υπαινίσσεται την αντίληψη του Αναξαγόρα, που εισήγαγε τόνου ως τη βασική αιτία για την ευταξία και την αρμονία του κόσμου, αποδίδοντας στο Θεό ένα γενικό έλεγχο του σύμπαντος (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Ενδεχομένως, ο Αριστοτέλης θέλει να διασαφηνίσει ότι διά του ανθρώπινου νου, που είναι θεϊκός και ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει την αληθινή γνώση, υπάρχει ενδόμυχα μια θεϊκή πρόνοια που οδηγεί τον άνθρωπο στη φιλοσοφία, ώστε να κατανοεί την αναγκαιότητα: «Η πρέπει, λοιπόν, να φιλοσοφούμε ή να αφήσουμε τη ζωή και να φύγουμε από εδώ, εφόσον όλα τα υπόλοιπα φαίνεται να είναι μεγάλη ανοησία και κενά λόγια» (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Στον Προτρεπτικό η φιλοσοφία είναι ο τελικός σκοπός του ανθρώπου· η φιλοσοφία χαρίζει την ευτυχισμένη ζωή στον άνθρωπο, εξασφαλίζοντας την ψυχική και πνευματική ισορροπία του. Συχνά είναι τα παραδείγματα που παραθέτει ο Αριστοτέλης από το χώρο της υγείας, προκειμένου να αναδείξει ότι εκείνο που σημαίνει υγεία για τον άνθρωπο αντιστοιχεί προς ό, τι σημαίνει η φιλοσοφία στον άνθρωπο, θεωρώντας τη δεύτερη ως ανώτερη στο ανθρώπινο βίο. Ο ρόλος τους είναι «προτρεπτικός» και «θεραπευτικός». Η φιλοσοφία προτρέπει στην αληθινή γνώση και στη γνώση της αρετής, ενώ η ιατρική θεραπεύει την ασθένεια. Ο *Προτρεπτικός* αναδεικνύει δυο όψεις· η μια αφορά στην ειδικότερη αντίληψη του Αριστοτέλη, ο οποίος διείδε τη συμφιλίωση της ρητορικής με τη φιλοσοφία μέσα από την οδό που οδηγεί από τη φιλοσοφία στη ρητορική. Η ΔΕΥΤΕΡΗ αφορά στο θεραπευτικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας (ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ, 2012).

Ο Αριστοτέλης πίστευε πως στόχος κάθε φρόνιμου (*ενάρετου*) ανθρώπου, είναι το Μεγαλείο. Είναι η κατάκτηση της αρετής και η απελευθέρωση του πλούσιου δυναμικού μας σε όλη την έκτασή του, μέσα στο συνεχές “*γίγνεσθαι*“. Στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η ταπεινοφροσύνη δεν αντιμετωπίζεται ως χαρακτηριστικό του φρόνιμου ανθρώπου (*ούτε φυσικά και η τυφλή αλαζονεία που καταντάει να γίνεται ματαιοδοξία*), μιας κι ο ενάρετος είναι εραστής των Τιμών, αγαπάει τις απόλυτες αρετές και θέλει να τις κατακτήσει. Σε πολλά σημεία μπορούμε ομοιότητες με τη Περηφάνια του Καζαντζάκη, ίσως και με τον Υπεράνθρωπο του Νίτσε – ο άνθρωπος Θέλει (με “*Θ*” κεφαλαίο) να ξεπεράσει τον εαυτό του, θέλει να αναδείξει τον εαυτό του και να αναρριχηθεί ως επιδέξιος ακροβάτης στον Όλυμπο της Αρετής. Ο άνθρωπος δεν πιστεύει πως μόνος του μπορεί να φτάσει σε κάποια αξιοσημείωτα επίπεδα ολοκλήρωσης, και γι’ αυτό συνάπτει σχέσεις δίχως έρωτα και ουσιαστική επιθυμία για τον σύντροφό του, μόνο και μόνο για να καλύψει το κενό της καθημερινότητάς του και να λάβει πάλι μικρά δώρα ηδονής, είτε από το σεξ, είτε από φτωχές ανταλλαγές συναισθημάτων.

Ενώ ο φρόνιμος παρακινείται από την ορμή του Έρωτα στις σχέσεις του (*φιλικές και μη*). Συναναστρέφεται με φίλους που εκτιμά και βρίσκει μέσα τους στοιχεία που θαυμάζει και που θα ήθελε να φτάσει, ενώ το ίδιο κάνει και με τους ερωτικούς συντρόφους του. Ο φρόνιμος άνθρωπος κατά τον Αριστοτέλη δεν διακόπτει τη διαδικασία αυτοπραγμάτωσης ποτέ, η απραξία είναι άλογη, και το πιο χρήσιμο εργαλείο του είναι το Μέτρο. Με αυτό είναι σε θέση να κυριαρχήσει πάνω στον κόσμο των αρετών και να τις αξιοποιήσει με σύνεση και αποφασιστικότητα. Με αυτό διακρίνει την ισορροπία ανάμεσα στον φόβο και την απεισκευσία, και αγκαλιάζει τη τόλμη – δεν την αγκαλιάζει όμως παθητικά, αλλά την αρπάζει και αυτή σαν μέσο και οδεύει ακόμη πιο ψηλά. (Δημαρέλος, 2015).

Αυτό είναι και το χαρακτηριστικό του φρόνιμου ανθρώπου, ο οποίος αποτελεί την τελευταία συνιστώσα του ορισμού της ηθικής αρετής. Αναγνωρίζει την αλήθεια και, μέσω της ορθής του επιθυμίας και πράξης, γίνεται ο κανόνας και το μέτρο της αρετής για τους άλλους ανθρώπους. Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βιρβιδάκης: «σύμφωνα με την αριστοτελική θέση για την ενότητα των αρετών, θα συνοψίζει στο πρόσωπό του όλες εκείνες τις ιδιότητες που αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις της ευδαιμονίας»[21].

Η φρόνηση, όμως, εκτός από κύριο γνώρισμα του φρόνιμου ανθρώπου – και συνεπώς μέρος του ορισμού της ηθικής αρετής – είναι και μία από τις διανοητικές αρετές. Επιχειρώντας να την ορίσει ως τέτοια, ο Αριστοτέλης λέει ότι δεν είναι επιστήμη επειδή σχετίζεται με τη πράξη, και η πράξη αφορά τα «καθ' ἕκαστα» και τα «ενδεχόμενα ἄλλως ἔχειν» ενώ η επιστήμη τα «καθόλου» και τα «ἐξ ἀνάγκης ὄντα». Η χαρακτηριστική ποιότητα της φρόνησης, τελικά, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Βιρβιδάκης, «δεν περιγράφεται μέσα από κάποιο σύστημα κανόνων προς τους οποίους καλείται κανείς να συμμορφωθεί, αλλά καταδεικνύεται από την ικανότητα ευβουλίας που φαίνεται να αποτελεί μη μεταδόσιμο προσόν των προικισμένων με το κατάλληλο, πεπαιδευμένο «ἐκ τῆς ἐμπειρίας» «ὄμμα τῆς ψυχῆς», φρονίμων». Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, «αντικείμενο τῆς φρόνησης εἶναι τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, τὰ πράγματα δηλαδή ἐκεῖνα σχετικά με τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ κρίνει καὶ ν' αποφασίζει ὁ ἄνθρωπος. Γιατί λέμε ὅτι ἡ κυριότερη ἐνέργεια τοῦ φρόνιμου ἀνθρώπου εἶναι νὰ κρίνει καὶ νὰ αποφασίζει σωστά. Ἀλλά, ὅταν πρόκειται γιὰ πράγματα που εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι διαφορετικά ἢ δὲν ἐπιδιώκουν ἕνα πραγματοποιήσιμο σκοπό, καὶ μάλιστα σκοπό που ἀποβλέπει σ' ἕνα ἀγαθὸ που μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ κρίνει καὶ νὰ αποφασίζει. Ἐπομένως, ἀπόλυτα φρόνιμος ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος που γνωρίζει, ἐπειτα ἀπὸ ὄριμη σκέψη, ν' ἀποκτᾷ αὐτὸ που μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ με τὴ δράση, τὸ ὑπέρτατο ἀγαθόν».

Θα ήταν, ἴσως, λογικό νὰ υποθέσουμε ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ἡ φρόνηση εἶναι ἡ τέλεια ἀρετὴ μέσω τῆς ὁποίας προσεγγίζουμε τὸ ὑψίστο ἀγαθόν, τὴν ἐνάρετη ζωὴ στὰ πλαίσια τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ὁ Αριστοτέλης, ὅμως, θὰ μας διαψεύσει. Ἡ σοφία, μας λέει, εἶναι ἐκείνη ἡ «ἀρίστη καὶ τελειοτάτη» ἀρετὴ, μέσω τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος κατακτᾷ τὴν τέλεια εὐδαιμονία. Ἐπισημαίνει, βέβαια, ὅτι σοφία καὶ φρόνηση εἶναι ἀρετὲς ἀναγκαῖες καθ'αυτὲς, ἀκόμα καὶ ἀν τίποτε δὲν δημιουργοῦνται ἀπὸ αὐτές, γιατί ἀποτελοῦν τὶς ἀρετὲς τῶν δύο μερῶν τῆς ψυχῆς, τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἀντίστοιχα. Ὅμως καὶ οἱ δύο δημιουργοῦν, ἀφοῦ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν σωστὴ προαίρεση, καθὼς «ἢ μὲν γὰρ τὸ τέλος ἢ δὲ τὰ πρὸς τὸ τέλος ποιεῖ πράττειν». Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος που ἡ σοφία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν φρόνηση, ὅπως ἡ υγεία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρετὴ τοῦ τελειότερου καὶ θεϊκότερου μέρους τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ προτροπὴ τοῦ Αριστοτέλη «πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν

αυτώ» «δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά μέσα από την μετοχή του ανθρώπου στο θεϊκό στοιχείο, που είναι ο νους» (Πεντζοπούλου-Βαλαλά, 1998).

Η φρόνηση συνδέεται με τον λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεί να καθοριστεί με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμό τους παίζει ρόλο τόσο η ανθρώπινη λογική όσο και η εποχή, η κοινωνία, τα πρότυπα των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται. (<http://blogs.sch.gr/lykkolym/files/2014/02/H%CE%98%CE%99%CE%9A%CE%91-%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9C%CE%91%CE%A7%CE%95%CE%99%CE%91-10-%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A4%CE%97%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%A3.pdf>). (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ - ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ)

Η φρόνηση είναι έξις μετά λόγου αληθής περί τα ανθρώπινα αγαθά πρακτική ,έχει ως αντικείμενό της πράγματα μεταβλητά , που έχουν κάποιο τέλος και που μπορούν να επιτευχθούν με τις πράξεις του ανθρώπου , ο οποίος με τη σειρά του γνωρίζει την αλήθεια γι' αυτές . Η φρόνηση ανήκει στο λογιστικό ή δοξαστικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής και ασχολείται όχι μόνο με τα καθόλου ,δηλαδή τα γενικά αλλά και με τα καθέκαστα , τα ειδικά .Ο Αριστοτέλης ακολουθώντας αυτό το συλλογισμό διατείνεται ότι οι άνθρωποι που είναι πιο επιδέξιοι σε ζητήματα πρακτικά ,δηλαδή οι έμπειροι είναι αυτοί που επίστανται τα επιμέρους θέματα και όχι τόσο αυτοί που γνωρίζουν τα γενικά 37.Επειδή η φρόνηση ασχολείται και με τα ειδικά και με τα γενικά , πρέπει κάποιος να τα κατέχει και τα δύο σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό .

Ωστόσο , ο φιλόσοφος διαβλέπει μία ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο που γνωρίζει τα καλά και τα ωφέλιμα για τον εαυτό του και σε αυτόν που ασχολείται με τα καλά για τους άλλους .Οι πρώτοι θεωρούνται φρόνιμοι , ενώ οι δεύτεροι , που συνήθως είναι οι πολιτικοί δε λογίζονται ως φρόνιμοι αλλά ως πολυπράγμονες. Όμως ,ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι υπάρχει η τάση να περιοριστεί η φρόνηση στο τμήμα της που αφορά το καλό του ατόμου , με την πεποίθηση ότι το άτομο θα πετύχει καλύτερα την ευδαιμονία του , αν την αποκτήσει μόνο του .Αλλά η στάση αυτή είναι λαθεμένη , γιατί σε ένα κράτος ατελές δε μπορεί να βιωθεί η καλύτερη ατομική ζωή. Σε ένα

προηγούμενο σημείο διευκρινίστηκε ότι η φρόνηση ασχολείται κυρίως με τα επιμέρους και ότι η φρόνηση δεν είναι επιστημονική γνώση .Τρανταχτό παράδειγμα του προαναφερόμενου συμπεράσματος αποτελεί η ακόλουθη διαπίστωση :Οι νέοι μπορούν να είναι μαθηματικοί , γεωμέτρες και γενικά σοφοί σε οτιδήποτε αφορά την επιστήμη ενός πράγματος .Όμως , νέοι που να είναι ταυτόχρονα και φρόνιμοι είναι αδύνατο να υπάρξουν , πρώτον ,διότι η φρόνηση προϋποθέτει την εμπειρία ,την οποία οι νέοι δε διαθέτουν , εξαιτίας της μικρής τους ηλικίας .Δεύτερον , διότι έμπειροι είναι αυτοί που γνωρίζουν και τα καθέκαστα , τα ειδικά , όχι μόνο τα γενικά και οι νέοι στερούνται της γνώσης των καθέκαστων. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι αρχές των μαθηματικών είναι αφηρημένες , γενικές ,ενώ οι αρχές της φιλοσοφίας είναι ειδικές ,χρησιμοποιούν εμπειρίας .Σε αυτό το σημείο είναι ολοφάνερο ότι η φρόνηση δεν είναι άλογη . Αντίθετα ξέρει πάντα το λόγο για τον οποίο πράττει ό, τι πράττει. (TZIMPIΛΗ, 2010).

Επίλογος

Η φρόνηση αποτελεί την κορύφωση του ηθικού βίου και μπορούμε να τον ταυτίσουμε με την συνειδητή ηθική απόφαση και πράξη. Η ίδια η φρόνηση, η γνώση των πρακτών, και του «ως ένεκα» των πράξεων, είναι υπόλογη στην ηθική ποιότητα του υποκειμένου. Εκείνος που δεν είναι αγαθός, που έχει διαφθαρεί στο επίπεδο του ήθους δεν μπορεί να κατανοήσει τις αρχές των πρακτών. Ο Αριστοτέλης ορίζει τη φρόνηση και τον φρόνιμο ως «τον πιο ακριβέστερο όρο». Την φρόνηση την αντιλαμβάνεται ως το ανώτερο απ' όλα τα αγαθά. Επίσης, ο Αριστοτέλης πιστεύει πως στόχος κάθε φρόνιμου ανθρώπου είναι το μεγαλείο. Είναι η κατάκτηση της αρετής και η απελευθέρωση του πλούσιου δυναμικού μας σε όλη την έκτασή της, μέσα στο συνεχές «γίγνεσθαι». Ο φρόνιμος άνθρωπος δεν διακόπτει τη διαδικασία αυτοπραγμάτωσης ποτέ, η ευπραξία είναι άλογη και το πιο χρήσιμο εργαλείο του είναι το Μέτρο. Κατά την άποψη μου, για να χαρακτηρίζεται ένας άνθρωπος, φρόνιμος, θα πρέπει να είναι λογικός, εγκρατής και σόφρων. Να συνεχίζει το έργο του με σύνεση και αφοσίωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κόντος Π., (1967), *Η Αριστοτελική ηθική ως οντολογία*, Εκδόσεις Κριτική

Ross, W. D (William David), (1877), *Αριστοτέλης*

Τριαντάρη Σ. (2006), *Περί Μέθης περί Αρετών και κακιών περί κόσμου*, Εκδόσεις Ζήτρος

Τριαντάρη Σ., (2012) *Αριστοτελική Ρητορική Εις Αλέξανδρον και προς Θεμισώνα Προτρεπτικός*, Εκδόσεις Ζήτρος

Διαδικτυακές πηγές

Δημαρέλος Δ. , (2015), *Το Πράττειν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη στην ιστοσελίδα:*

<https://kammenatetradia.com/2015/02/09/%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BD-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%B1-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B7>

Μαστοράκη Α. *Η έννοια της αρετής στον Αριστοτέλη*, στην ιστοσελίδα: <http://www.ekivolos.gr/H%20ennoia%20ths%20areths%20ston%20Aristotelh.htm>

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ - ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ Ενότητα 10η (Β 6, 14-16) - Ορισμός της αρετής, στην ιστοσελίδα:

<http://blogs.sch.gr/lykkolym/files/2014/02/H%CE%98%CE%99%CE%9A%CE%91-%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9C%CE%91%CE%A7%CE%95%CE%99%CE%91-10-%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A4%CE%97%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%A3.pdf>

Τζιμπιλί Σ. (2010), *Η φρόνηση και η σχέση της με την ευδαιμονία κατά την Αριστοτελική Ηθική*, στην ιστοσελίδα: (<http://ypatias.com/wp-content/uploads/2014/11/i-fronisi.pdf>)

Πεντζοπούλου-Βαλαλά Τ., (1998) *Προβολές στον Αριστοτέλη*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, στο Μαστοράκη Α, *Η έννοια της αρετής στον Αριστοτέλη*, στην ιστοσελίδα:

<http://www.ekivolos.gr/H%20ennoia%20ths%20areths%20ston%20Aristotelh.htm>